

I

İyun ayının ortası idi. Günlər çox isti keçirdi... Məşədi Allahverən sabah namazına durub arvadını tələsik durquzu:

- Ay qız Gülbadam! Gülbadam! Tez ol dur, uşağı da durquz, vaxt keçir hava sərin ikən yola düşək.

Gülbadam sərsəm yuxudan oyanıb oturdu, gözlərini ova-ova o yan-bu yanına baxdı, istədi ərinə deyə: "Nə üçün çığır-bağır edirsən, yatmağa qoymursan?...." Sonra fikrinə gəldi ki, gərək pırə gedələr... Heç bir şey söyləməyib bir az gərnəşdi, sonra əlləri ilə gözlərinə düşən saçlarını düzəltdi, boynuna düşmüş ağ çit, qara çiçəkli yaylığı başına salıb boğazının altından sıxdı. Ağ donunu geyindi, əsnədi, istər-istəməz ayağa durdu. Üzsüz boz balışı, üzü qırmızı çiçəkli çitdən mitəkkəni döşəyin ortasına qoydu, sonra yorğan əvəzinə üstünə saldığı ağ döşək üzünü qatlayıb istəyirdi yerini yiğsin, bu vaxt Məşədi Allahverən namazını qurtarıb arvadına dedi:

- Yerləri yiğmaq istəməz, gələrsən sonra yiğarsan, vaxt keçir, sən uşağı durquz.

Gülbadam döşəyi buraxıb iki dizləri üstə çökdü, bir az uşağın üzünə baxıb ağ kisəyi köynəyinin enli qolları ilə uşağın alnındaki təri sildi və sonra: - Cəbi! Anan sənə qurban, Cəbi! Oyan, dur gedək. Dədən səni toşıyə mindirəcəkdir - deyə durquzurdu.

- Bir az yavaş, qorxar! - deyib, Məşədi Allahverən axırıncı duasından əl çəkdi.

Axırıncı sözləri də bu idi: "Pərvərdigara! Mənim bu balama nicat ver!". Ondan qabaqkı sözlər də buna oxşar sözlər idi. Daha doğrusu, sözlər deyildi, fikirlər idi. Həmişə namazdan sonra əllərini yuxarı qaldırıb fikrindən keçirərdi: "Pərvərdigara! Özün şahidsən, buyurdığın əmrləri yerinə yetirirəm: orucumu tuturam, namazımı vaxtında qılıram.... Özün şahidsən, rəbbim! Yetir,

pərvərdigara! Bu "yetir" sözünü hər vaxt deyəndə tamam məişətini, alınıverini, zərərini-xeyrini fikrindən keçirərdi. Elə də deyilidi ki, "ehdinəssiratəl müstəqim"in mənasını bilib də daha "allah, mənə doğru yol göstər" kimi sözləri bir də təkrar etməyə ehtiyac qalmaya idi. Xeyr, Məşədi Allahverən düz əlli yaşında idi və on beş yaşından namaz qılardı, bu sözlərin mənasını bilməzdi və heç fikrinə gəlməzdi ki, namazda deyirlər: Allah! Mənim ürəyimi təmizlə, mənə doğru yol göstər, o yolu ki, sənin tərəfinə gedir, o yoldan uzaq et ki, səndən uzaq düşür. Mənim qəlbimi yumşalt, həlim və mehriban et... Belə fikirləri Məşədi Allahverən nəinki namaz vaxtında, hətta mərsiyəxan oxuyanda da başından keçirməzdi. Bir gün hətta mərsiyəxan ağızı qızışmış bir vaxtda dedi:

- Ey camaat, dürüst qulaq veriniz. Dizi üstə əyləşiniz, bir fərd oxuyacağam, demirəm başınıza vurun, yox. Ancaq bu oxuduğum sözlərə göz yaşı tökərsinizsə və haman dəm ürəyinizdən nə istəsəniz qəbulə keçər. Məşədi Allahverən doğrudan çox-çox ağladı və ürəyindən bunu keçirdi: "Allah, mənə bir övlad ver!"

Zatən Məşədi Allahverənin ancaq bu fikirdə olmağının və bu kimi şeylər öz allahından istəməyinin səbəbi var idi. Onun heç bir şeyə ehtiyacı yox idi: dükanı yaxşı işləyirdi, yaxşı qazanırıdı. Hələ bir az bankda, bir az da əllərdə faizlə pulları dolanırdı. Fəqət bir şeydən bədbəxt idi: övladı olmurdu. Məşədi Allahverən ibtidə bir arvad aldı, gözəl, göyçək. 30 il onunla gün keçirib övladı olmadı. Sonra istədi birini də alsın, arvad razı olmurdu. Ürəkdən boşamaq da istəyirdi. Fəqət qorxurdu. Çünkü arvadın qohumları bir az qolçomaq hesab olunurdular. Axırda əlacı üzüllüb arvad ilə gündə davaqalmaqla edirdi, deyirlər, guya döyərdi, söyərdi, hətta ac da qoyardı... Bu səbəbdənmi və ya qeyri bir səbəbdən arvadı öldü. İkinci dəfə yenə bir pakizə qız aldı. Üç ilin ərzində iki dəfə uşağa qaldı: birində üç aylıq, ikinci dəfə altı aylıq uşaqları düşürdü. Bu biçarə arvad vaxtsız doğmaqdanmı və ya qeyri bir səbəblərdən ağrılara, mərəzlərə mübtəla oldu. Günbəgün əriyib gah qarnından dad vurardı, gah başından, gah bütün bədənini ağrı tutardı. Məşədi Allahverənin buna yazığı

gəlib boşamaq istəməzdi. Çünkü arvadın heç bir kəsi yox idi. Fəqət atasından qalan bir-iki evin sahibi idi. Məşədi Allahverən bilirdi ki, boşasa yazıq arvad evləri tək dolandırı bilməyəcəkdir. Buna binaən boşamaq da istəmirdi. Fəqət arvad həmişə naxoş, zəif olduğuna görə ev işləri yaxşı getmirdi... Məşədi də "məhrəm" bir "qulluqçu" gəzirdi. Bu fikrini aşkar edib arvadından izin istədi. Arvadı da çarəsiz qalıb razı oldu. Tələsik yavuq kənddən dul, çopur Gülbadamı aldı. Doğrusunu da demək Məşədinin daha o vaxtı deyildi ki, gözəl qız arasın. Əlli yaşında, başı balaca, üzü enli, burnuyekə, balacaboy, gözləri bir az çəp, həna altından bozaran saqqallı bir kişiye nə gözəllik aramaq? Xeyr, Məşədi Allahverən öz "qədr-qiyəmətini" bilən adam deyildisə də, daha çox da gözəl arvad almaq fikirlərini etməzdi. Ona ancaq övlad lazım idi. Ona bina Gülbadamı aldı. Fəqət nə üçün şəhərdən almayıb kənddən aldı? Gülbadam kimi şəhərdə çox dullar var idi. Bu da bir gizlin məsələ idi. Ancaq Məşədi özü bilirdi... Hər halda pirin adı çəkiləndə Gülbadamin da adı çəkilirdi... Məşədi də fikir edərdi: "Bəlkə Gülbadam pirsevən xoşbəxtlərdəndir..." İstə Gülbadamı aldı ki, bəlkə övladı ola. Doğrudan da bir il keçməmiş Gülbadam uşağa qaldı. O vaxtlarda da Məşədi Allahverənin naxoş arvadı bir sümük bir dəridə ikən canını tapşırıdı. Bunun ölməyi Məşədi Allahverəni ağlatmadısa da, ürəyini yandırdı. Çünkü əli arvadın mülkündən çıxırdı; vərəsələr var idi...

Gülbadam arvadın ölməyinə qeyri günlər kimi nəinki sevinmədi, hətta bir az da qəmgin oldu. Çünkü naxoş, zəif arvada yazığı gəlirdi. Gülbadam ürəyi yumşaq, rəhmlı adam idi. Sağlığında zəif, naxoş arvada nəinki "günənlük" etməzdi, hətta bir az da hörmət edərdi. Vaxtında xörəyini verərdi, yedizdirərdi və hamama aparıb çızmışdır. Deyirlər, guya "günü gününün ölməyini istər", fəqət bu arşınla hamı günləri ölçək işimiz fəna olar. Doğrudan da, insanda bir-birinin ölməyini istəmək vəhşilikdir, deyilmi? Belə isə iki arvad, üç arvad və daha çox arvad almaq neçə milyon arvadları vəhşi edərdi... Nə isə, özgə günləri bilmirəm, fəqət Gülbadam qeyrilərinə oxşamazdı. Bu naxoş arvada Gülbadamin yazığı gələrdi, yazığı gələn adamin ölməyini. də istəməzlər...

Məşədi Allahverən də vaxtında bu naxoş məzlamə arvadı sevərdi, fəqət uşaq məsələsində ümidi ondan üzəndən sonra Gülbədəmə məhəbbətini salmışdı... İndi odur, hələ dünyanın işığını görməyən balasının səbəbinə Gülbədəmin başına pərvanə kimi fırlanırdı, əlini isti sudan soyuq suya vurmağa qoymur, səhər-axşam samovarı özü qaldırardı. Hətta doğmağına bir neçə gün qalmış pilləkənlərdən çıxıb-düşməyə də qoymazdı. Çünkü əvvəlinci arvadın uşaq düşürməyini mamalar ağır şey götürməkdən biliirdilər və deyirdilər: "Uşaqlıq yerindən oynayıbdır"... Məşədi bunların hamısına inanardı. Fəqət hamidən çox qorxunu səbəb bilərdi və öz aləmində ikinci arvadının uşaq salmasını da qorxudan bilərdi. Çünkü arvad bir gün mülkündən gələn mədaxilin hesabını bilmək istərkən bərk döyülmüşdü və hətta ortalıqda xəncər də işləmişdi. O idi ki, Məşədi Allahverən çox mərəzin səbəbini qorxudan bilərdi, hətta axır vaxtlar axşamlar evə gələndə darvazadan uca səslə oxuya-oxuya gələrdi ki, arvad qeyri bir adam bilib diksinməsin.

Vaxt yetişdi, dükana xəbər apardılar ki, arvad ağrı çəkir. Məşədi Allahverən tez dükanı bağlayıb evə gəldi. Mamaları çağırtdı, mamalar işə məşğul oldular. Bir gün, bir gecə Gülbədam ağrı çəkdi. Bir gün, bir gecə Məşədi Allahverən yeməyini, içməyini bilmədi. Gah bu qapıdan mamanı çağırardı, gah o qapıdan arvadının əhvalini xəbər alardı.

"Hə, necə oldu? Necə olacaq? Bəs necə olsun?" - deyib o yan-bu yana yüyürərdi. Neçə-neçə qurbanlar vəd etdi, nəzirlər çıxdı, olmadı... Axırda şəhərin yavuqluğundakı məşhur qoz ağacını, "pir"i fikrindən keçirtdi və nəzir etdi ki, uşaq tez olsun, iyirmi manat pirə göndərsin. Bunu fikrindən keçirtmişdi, o biri otaqdan: "Allah şükür, allah şükür! Oğlandır!" sədası gəldi.

Məşədi bu yaşa gəlməşdi, hələ belə bir şadlıq bunun üçün üz verməmişdi. Uşaq kimi atılıb-düşürdü. İyirmi manata qədər müştuluq pulu buraxdı. Tez bazara çıxdı ki, bir az tədarük üçün şeylər alsın. Çuxasının bir qolunu geyib birini də ciyininə atdı. Papağını əyriqoydu, belə ki, çirkli araqçınının yarısı görünürdü.

Tanış-biliş görəndə uzaqdan gülərdi, ucadan salam verərdi, hətta tanımayan adamlara da salam verərdi.

Bunun şadlığının səbəbini bilmirdilər. Əlbəttə, bilsə idilər: "Məşədi, gözün aydın" da deyərdilər. Özü utanıb şadlığının səbəbini deyə bilmirdi. Bununla belə, Məşədi Allahverən çox istəyirdi ki, "Məşədi, gözlərin aydın!" sözlərini eşidə, tərs kimi bir soruşan da yox idi ki, bilinsin. Nə üçün həmişə qasqabaqlı Məşədi bu gün adamların üzünə baxıb irişir, uzaqdan uca səslə salam verir, nə üçün papağını yan qoyubdur? Xeyr, heç kəs! Hətta Məşədi Allahverən bir neçə adamın kefini də xəbər aldı:

- Hə! Xala oğlu, kefin necədir?

Fəqət bu adamlardan da heç biri Məşədinin kefini xəbər almadı ki, bəlkə söz açla.... Deyəsən o gün hamının tələsik işi var idi. Biri o yana gedirdi, biri bu yana, salam da verəndə quru salam verib keçirdilər. Axırda Məşədi Allahverən uzaqdan ən yavuq dostu Kərbəlayı Xudaverdini görüb gülümsündü, sonra yavuqlaşanda gülə-gülə dedi:

- Rəfiq! Yaxşı yarpaq dolması yemək istəyirsənsə, bu axşam gəl bizə. Bu sözləri deyib Kərbəlayı Xudaverdinin gözlərinə baxdı ki, bəlkə bu isə şadlığının səbəbini soruşa. Yox, soruşmadı, bununla belə Məşədi Allahverənin dolması Kərbəlayı Xudaverdinin bir az fikirləşməyinə səbəb oldu. Çünkü Məşədi Allahverən hər saatda dolma yedizdirən adamlardan deyildi; ona görə Kərbəlayı Xudaverdi təəccübə rəfiqinin üzünə baxdı: - Hə, mat-mat nə üçün baxırsan? Soruş, soruş də!

Kərbəlayı Xudaverdi yoldaşının əlindən tutub dedi:

- Doğrudan, bu nə qonaqlıqdır, rəfiq?
- Qonaqlıq-zad yoxdur, fəqət bir səni çağırıram. Əsil qonaqlıq sonradır...
- Yəni, necə sonra?
- A kişi, rəhmətliyin oğlu, nə üçün düşünmürsən? Sonra da! Beş-altı gündən sonra!

Məşədi Allahverən bu sözləri gülə-gülə deyirdisə də, fəqət içindən qovrulur idi: "Nə üçün bu adamlar bunun şadlığının səbəbini soruşmurlar? Nə üçün belə bir böyük işdən bunların xəbərləri olmasın? Nə üçün bu öz dili ilə gərəkdir desin: "Oğlum dünyaya gəlibdir!...."

Kərbəlayı Xudaverdi çox da nazik mətləb düşünənlərdən deyildi. Hətta "beşaltı gündən sonra" sözləri də buna kifayət deyildi, gərək açıqayıqına deyilə idi: "Beş-altı gündən sonra ad qoyulacaqdır". Məşədi Allahverən daha səbir etməyib bu sözləri özü dedi.

- Ay sağ ol! Sağ ol! Gözün aydın, Məşədi! Gözümüz aydın! Çox əcəb! Kərbəlayı Xudaverdinin bu sözləri Məşədi Allahverənin bütün damarlarına işlədi. Yəni bu sözləri Məşədi Allahverən bütün varlığı ilə hiss etdi, sonra guya utanıb yerə baxa-baxa dedi:

Bəli, allah-taala bizə bir oğul bağışladı.

Bu sözləri deyib Kərbəlayı Xudaverdinin üzünə baxdı, elə bir baxdı ki, guya Kərbəlayı Xudaverdidən yenə də bir söz gözləyirdi. Məşədi Allahverənə xəyal, Kərbəlayı Xudaverdi bunun sözlərindən sonra gərək deyə idi: "İnşaallah, sünnetində, toyunda yeyək, yainki toyunda oynayaq...".

Nə isə, Kərbəlayı Xudaverdi düşünmədi və demədi. Deməyib də əli plovdan çıxdı; çünki Kərbəlayı Xudaverdi gözaydinlığı verən vaxt Məşədinin fikrindən plov da keçdi, fəqət sonra sözlərinin dalı gəlmədi... Məşədi də ancaq bir dolmaliq alıb apardı.

Məşədi Allahverən hələ cuxasını çıxarmamış böyük mamańı səslədi:

- Hə, əhvalı necədir?
- Yaxşıdır, yaxşıdır!
- Göbəyi-zadı öz yerindədirmi?
- Bəli, bəli!

Mama "yaxşıdır-yaxşıdır" sözlərini ürəkdən demirdi. Fəqət qabaqda üzgörümçəyi olmağa körə çarəsi yox idi. Nə isə, mama üzgörümçəyi alıb Məşədi Allahverəni uşağın yanına buraxdı.

- Hə, necəsən?

İstər-istəməz arvadının əhvalını xəbər alıb uşağa baxdı və əlinə götürdü. Bu dəqiqə Məşədi Allahverənin həyatında ən qiymətli, ən hissli bir dəqiqələrdən idi. Neçə illərlə arzusunda olan balanı Məşədi indi əlində tutur. Bu hində Məşədi Allahverənin fikrindən nələr keçmədi: balaca, dəmir, qəşəng kravat. Bir az sonra balaca ərəbə, daha bir az sonra quzu, eşşək, at, fayton, daha nə bilim nə, nə ... hamısı bir-bir fikrindən keçirdi.

Haman bu hində də mamanın fikrindən qeyri şeylər keçirdi. Böyük mama təcrübəli bir mama idi: doğrudur, elmsiz idi, oxumamışdı, fəqət təcrübəsi çox idi. İyirmi il idi mamalıq edirdi. Bu iyirmi ilin ərzində çox balaları gözdən keçirmişdi. Bu uşaqları qeyri uşaqlara bir az oxşamayırdı: üzü şış, başı qədərindən yekə bir uşaq idi və bir az da qeyri bir iy verirdi...

Günlər keçdi, aylar keçdi, balaca Cəbi yavaş-yavaş boy atırdı, fəqət həmişə zəif, üzü kiçik, başı isə günbəgün zorbalaşırdı. Nə ki, danışmaq, yerimək vaxtı deyildi, Məşədi Allahverən və arvadı uşağına və zəif olmağına çox da diqqət etməzdilər. Hətta qeyrilər Məşədi Allahverənə uşağına dair bir söz söyləyəndə, Məşədi gülə-gülə deyərdi: "Görünür ağıllı olacaqdır". Hətta belə bir şey eşitməşdi və yəqinkı istəyirdi eşitsin ki, başı böyük adəmin ağılı da çox olar...

Nə isə, vaxt yetişdi: gərək uşaq iməkləsin, yerisin, gülsün, danışsin, şad olsun... Fəqət Cəbidə bu əhvalatlar görünmürdü. Cəbini haraya qoyurdun orada dinməz-söyləməz uzanırdı. Verəndə yeyirdi, verməyəndə heç. Su istəyəndə dodaqlarını bir-birinə sürtürdü. Çox vaxt matdım-matdım bir nöqtəyə balaca gözləri ilə baxırdı. Fəqət bu gözlərdə təbii şəfəq, qığılçım yox idi. Alnı qabağa çıxıb gözləri cuxura düşmüşdü. Ümumi zəiflikdən başqa ayaqları da əyri bitirdi. Ayaqlarını ələ alıb buraxanda sanki bir rezin (trubka) kimi yerə düşürdü...

Nə isə, bir çox dualardan, nəzirlərdən sonra bir gün Gülbədam ərinə dedi:

- Şəhərə, deyirlər, bir yaxşı həkim gəlibdir. Gələsən aparaq uşağı bir baxsın.

Məşədi əvvəl dinmədi. Sonra razı oldu. Sabahı Gülbadam qonşusu Pərini də götürüb həkimə getdi.

Həkim diqqətlə uşağa baxıb başını buladı və xeyli fikrə getdi. Arvadlara naxoşa dair bir söz də deməyib dərman yazdı. Fəqət dedi ki, çox yaxşı olardı ki, uşağın atasını görmək... Arvadlar evə qayıdır əhvalatı Allahverənə nağıl etdilər. Məşədi dedi:

- Mən əvvəl heç razı deyildim ki, siz uşağı həkimə aparasınız, çünki bu həkimləri mən yaxşı bilirəm, yaxşı tanıyıram. Bir az çətinə düşəndə, ya mərəzi tapmayanda, naxoşun atasını istərlər, anasını çağırarlar, babasını qəbirdən çıxartmaqdan da bunlar çəkinməzlər... Gör nə axmaq-axmaq sözlərdir. Naxoşdur, gəlibdir bax, müalicəni et, yoxsa sənin atası ilə nə işin? Xeyr, bunlar boş sözlərdir...

Yenə dualar, yenə cadubazlıq meydana gəldi. Fəqət Gülbadam çox da duaya-zada inanan deyildi. Bir azdan sonra Gülbadam uşağı daha bir təzə gəlmış həkimə apardı. O da diqqətlə baxıb dedi ki, atasına baxmaq lazımdır.

Bu dəfə Gülbadam ərindən izinsiz getmişdi. Gülbadam əhvalatı açıb dedi:

- Doğrudan, gələsən bir özün həkimə gedəsən, görək nə demək istəyir. Mən səndən izinsiz təzə həkimə getmişdim. Uşağa diqqətlə baxıb o da dedi, atasını görsək yaxşı olardı.

Məşədi Allahverən istədi çığır-bağır etsin. Ancaq uşaq yatırdı, bir söz də söyləmədi. Sonra öz-özünə fikir edirdi: "Yaxşı, həkim məni yeməyəcəkdir ki, bəlkə doğrudan da fikir edir ki, arvad xeylağı onun dediklərinə layiqnnəcə əməl edə bilməyəcəklər. Onun üçün kişi xeylağı çağırır". Bu fikirdə ikən Məşədi Allahverən səhəri həkimə getdi.

Həkim uşağı görüb bir neçə xəyallara düşmüdü. Mərəzin səbəbini bilmək istəyirdi. Çünkü haman mərəzin bir neçə səbəbi ola bilərdi. Dürüst səbəbini bilib müalicəsinə girişmək istəyirdi. Məşədi Allahverən həkimə özünü tanıdır soruşdu:

- Həkimbaşı, mənim uşağımin mərəzi nədir?

Həkim dedi:

- Uşağın beynini su alıbdır. Ayaq sümükləri də əyri bitibdir. Mənimcə, səbəbini atasında və anasında aramaq lazımdır və tez də müalicəsinə şuru etmək gərəkdir. Yoxsa uşaq ya tez tələf olar və yainki ağılsız, çolaq bir vücud qalacaqdır. Bunu da demək lazımdır: mərəz ağır bir mərəzdir...

Bir çox söhbətdən sonra məlum olur ki, Məşədi Allahverən bir vaxt kif azarına mübtəla olubmuş. Bir az sonra yenə də məlum olur ki, Gülbadamın əvvəlki əri də bu mərəzə düçər olubmuş ki, bu mərəzdən tez tələf olur. Deyirlərmiş guya azar beyninə vurubmuş. Sonra yazıq Gülbadamın ağızında bir yara var imiş və həkim əri içdiyi davani buna da verərmiş...

Həkim bu məlumatı yiğib, mərəzin səbəbini özü üçün aşkar etdi və müalicəsini tədriclə başlamaq istədi. Bununla belə Məşədi Allahverənə və Gülbadama dedi:

- Hərgah istəyirsinizsə belə bədbəxt balalarınız bir də dünyaya gəlməsinlər, özünüzə müalicə ediniz...

Həkimin bu sözləri Məşədi Allahverənin heç beyninə batmadı, qulağına heç girmədi. Bu fikir edərdi: "Həkim boş sözdür söyləyir. Bu doğrudur, otuz yaşında bərk kif azarına mübtəla olmuşdum. İndi bu iyirmi ilin ərzində bədəndə azarmı qalar?" Fəqət onu düşünməyirdi ki, ikinci arvadının uşaq düşürməyinə də bunun mərəzi səbəb olmuşdu. İndisə iki tərəfdən - həm Gülbadam və həm özü Cəbi kimi bədbəxt bir uşağın dünyaya gəlməsinə səbəb olduğunu nəinki düşünmürdü, hətta həkimin sözlərini cəfəng bir şey hesab edirdi. Daha həkim sözü yanında danışmaq olmurdu. Yenə dualar yazıldı, nəzirlər çıxıldı... Axırda fikir etdi ki, "uşaq anadan olan vaxt Gülbadam çox zəhmət çəkdi, axırda "qoz ağacı-pirə" nəzir dedikdə uşaqdan xilas oldu... Nə üçün daha oturmuşam!..." O idi ki, Məşədi Allahverən cümələr uşağı pirə aparırı. Bu cümə də axşamdan pirə getmək üçün hər bir şey hazırlamışdılar. Ona bina Məşədi Allahverən namazını qurtarıb Gülbadama deyirdi ki, uşağı durquzsun.

II

Bu cümə pirə gedən tək bir bunlar deyildilər. Çox adam gedirdi. Hər məhəllədən iki-üç nəfər adam uşaqları ilə bir yerdə arabaya, faytona, ata, eşşəyə minib gedəcəkdilər və hər birinin getməyinə də bir səbəb var idi. Biri Məşədi Allahverən kimi oğlunu aparırdı, digəri anadanolma, yainki sonratapma çaxotkalı qızını yanına salmışdı. Üçüncüsü vaxtında müalicə etməyib traxoma göz ağrısından əbədi kor olmuş atasını yedəkləyirdi, dördüncüsü ərə getmiş doğmayan qızını yanına salmışdı. Daha bir çoxu da Sibirə gedən oğlanları üçün nəzir aparırdılar... Nə isə, hər cümə günü kar, kor, şil, çolaq, çaxotkalı, yaralı, qızdırımlı, qarnı ağrıyan, övladı olmayan, oğlan doğmayan, dul arvad, dul kişi, sonsuz, kimi arabada, kimi faytonda, kimi piyada pirə gedən yolu tapdalayırdılar. Bunların içində hətta elə bir arvadlar var idilər ki, ərləri pirə qoymayanda cümədən qabaq yuxu da görərdilər. Səhər durub ərinə deyərdi: Rəhmətlik ananı pirin qapısında durmuş gördüm, məni görəndə dedi: Ay balam, sənin yolunu gözləyirəm. Nə üçün iki cümədir gəlmirdin..." Bu sözlərdən sonra əri də yumşalıb nəinki rüsxət verərdi, hətta nəzir də göndərərdi. Elə vaxt olardı ki, kişilər özləri də cümə günləri işsiz qalıb pirə gedərdilər. Fəqət çox adam Məşədi Allahverən kimi "mühüm məsələni" həll etmək üçün gedərdi, elə də deyildi ki, işsiz gedən kişilər pirə inanmasınlar. Xeyr. Bu şəhərdə dürlü-dürlü adamlar vardı, kimi Məşədi Allahverən kimi səmim-qəlbən inanmışdı, kimi ondan bir az. Kimi nəziri qəbulu keçməyib, inanmasa idi də, ürəyindəkini heç kəsə deməzdi, şübhəli idi. Doğrudan da, inanmamaq da olmazdı. Çünkü bir də eşidirsən deyirlər: filankəsin neçə il imiş övladı olmur imiş, pirə nəzir deyibmiş... İndi övladı olubdur. Filankəsə on beş gün həkim baxıbdır, bir şey çıxmayıbdır. Elə ki, pirə nəzir çıxıblar, dərhal şəfa təri gəlib, yaxşı olubdur... Filankəs filan şeyini itirmişdi, pirə nəzir dedi, tapıldı... Nə bilim, daha nə ... nə... Fəqət il uzunu pirə sürünen çolaqlar, korlar, karlar, çaxotkalılardan səs çıxmayırdı...

Nə isə, inanan inanmışdı, inanmayan istəyirdi inansın və bir neçəsi də öz-özlərinə deyirdilər: hər adamın nəziri qəbula keçməz ki? Əməli saleh adamin nəziri qəbul olunar, saleh olmayanıñı olmaz. Əməli saleh də bu ölkədə Məşədi Allahverən kimisinə deyərdilər.

Zatən bu mahalın kişiləri, arvadları bir-birinə oxşardılar: surətdə yox, ruh cəhətincə bunlar bir-birindən uzaq getməmişdilər. Bunlar oruclarını çox bərk-bərk tutardılar, belə bərk tutardılar ki, toz olan yerdən keçmirdilər, dodaqlarını büzərdilər, burunlarını yaylıqla tixayardılar. Ancaq ağızları açılında belə açılırdı ki, gərək qulaqlarını tutub qaça idin. O deyildi ki, hamı bir qayda ağızlarını aça idi. Xeyr, biri çox bərk açardı, o biri bir az ondan boş... Eləsi də var idi, heç ağız-zad açmazdı, dinməz-söyləməz qardaşının yetimlərinə çatan pulları hər gecə iftara toyuq-plov bişirib yeyərdi, zavallı yetimlər isə ac qarınlarını yerə sürtərdilər. Sonra namaz üstə öz allahına deyərdi: "Pərvərdigara! Özün şahidsən, buyurduğun orucu tuturam, namazımı qlıram..." Bunlar namazdan da bir-birindən uzaq getməmişdilər: intəhası biri namaz üstə çox dua edərdi, biri az: çünki birinin az ehtiyacı var idi, birinin çox. Fəqət hamı bir söz deyərdi: "Yetir, pərvərdigara filan şeyi, özün şahidsən, buyurduğuna əməl edirəm". Bunların qanacaqları ilə allahın buyurduğu da nə idi: oruc, namaz, zəkat, fitrə...

Fəqət bilmirəm, allaha rüşvət verib allahdan rüşvət istəməyi bunlara pir öyrətmışdı, yoxsa pirə rüşvət vermək aldıqları tərbiyənin nəticəsi idi... Odur, hamı rüşvətlə yola düşüb gedirlər: biri qoyun aparır, biri quzu, biri toyuq aparır, biri xoruz, biri qızıl üzük, biri gümüş güzgü, biri çit aparır, biri ipək parça, biri şam aparır, biri şamdan, kimi pul, kimi portman...

Fəqət bu nəzirlərin, bu rüşvətlərin içində məlum və naməlum nəzirlər də var. O deyil ki, hamısı aşkar getsin. Odur, ayaqları bağlı qoyun bir yanı üstə düşmüş arabanın dalına sarınıbdır. Başı da arabanın yanından sallanıb titrəyə-titrəyə araba getdiyi yoluñ çuxurlarını göstərir. Ayaqları bağlı toyuqxoruz da az deyil. Bunlar hamısı aşkar nəzirlərdir. Fəqət gizlin nəzirlər, rüşvətlər də az deyil, hətta

bir arabada bir külfətdən iki arvad gedir. Biribirinin nəzirindən xəbərləri yoxdur. Odur, altmış yaşında Məşədi Pərzad xala gəlini Gülzarla bir arabada yanba-yan oturublar. Bunları Dəmirqaya göndərir ki, pirdə şam yandırsınlar, tainki gələn il bu vaxt Gülzar bir oğlan doğsun. Pərzad qarşı oğlunun üstə durubdur ki, ikinci arvad alsın; çünkü nəvə görməmiş ölmək istəmir... Hər gün açıq açığına gəlininə deyir: "Anam, üç ildir oğluma gəlibəsən, bir şey yoxdur. Görünür, doğan deyilsən. Qoy oğlum arvad alsın! Nə üçün bədbəxt edirsən?" Gündə bu barədə evdə dava-qalmaqaldır! İndi nəzir aparırlar, şam yandıracaqlar. Fəqət biçarə Pərzad nənənin bir də bir gizlin nəzirdən xəbəri yoxdur. Gülzar bir balaca əskiyə düşümlənmiş qızıl üzüyü döşünə atıbdır. Bunu pirə aparır ki, qoca Pərzad tez olsun. Bəlkə Dəmirqaya da anasının sözlərinə suyulub arvad almasın...

Nə isə, bu taq-tuqla gedən arabalarda, bu çaparaq gedən faytonlarda, bu başlarında çarşab, başlarında papaq olanlarda çox sirlər var... Bu sırr sahibləri, sırr dağarcıqları yavaş-yavaş pirə yavuqlaşırlar: fayton-faytonu keçir, arabalarbanı, atlı-atlı, piyada-piyadanı. Bir-birinə qarışib bir yol tutub gedirlər. Faytonla gedən fikir edir: tez gedərik, yaxşı yer tutarıq. Araba ilə gedən fikir edir: eybi yoxdur, zəhməti çöxdür, savabı da çox olar. Piyada gedən özünə təselli verib deyir: pirə piyada gərək gedəsən...

Nə isə hərə öz qanacağı ilə bir nöqtəyə yeriş edirlər... Toz-torpaq, isti gözə görünmür. Hami istəyir tez özünü pirə yetirsin. Hami tələsir.... Kimi tez şəfa tapmağa yeriş edir, kimi bir-birinin açığına at çapır, kimi dalda qalmış eşşəyini bizləyir...

III

Hamidan tez Məşədi Allahverənin faytonu pirə yetişdi. Məşədi Allahverən faytondan düşüb balasını qucağına aldı. Bu vaxt pirin adamları pişik siçanı marıtdayan kimi pirə gələnləri səhərdən marıtdayırdılar və nə üçün də marıtdamasınlar. Bu gün bunların bayramıdır: kiminin cibinə pul girəcək, kiminin kasası yağlanacaqdır, kiminin kisəsinə düyü dolacaqdır. Odur, Məşədi Allahverənə, istər-istəməz gözləri faytonda olan şeylərə baxaraq: "Xoş gəlibsiniz, allah qəbul eləsin" deyib qarınca kimi faytona daraşdılar... Məşədi Allahverən bunların xasiyyətlərini yaxşı bilirdi. Ona görə şeylərin hamısını bircə adama tapşırdı, qeyrilər kənara çəkildilər... Məşədi Allahverən və Gülbadam darvazadan girib bir ağacın altında palaz saldırdılar. Bunlar yavaşıyavaş yerləşməkdə ikən qeyriləri də bir-bir, iki-bir gəlirdilər.

Pirin mollası qara, nazikxət, boynu albuxara torbasına oxşayan, ortaboy, qoyungöz, qara əbalı Molla Cəfərqulu hamı ilə salamlaşındı, hamiya: "Xoş gəlibsiniz, allah qəbul eləsin!" sözlərini deyirdi və qonaqlara yer göstərirdi. Molla Cəfərqulu rəhmli adam idi. Bu, nəinki adamlara və hətta heyvanlar üçün də yer düzəltmişdi. Bağlı-bağçalı ikimərtəbə evin dal tərəfində uzun bir saray tikmişdi. Heyvanları orada bağlayıb hər kəs arpa-samanını heyvanının qabağına tökərdi. Həyətsə gözəl bir yer idi. Alt mərtəbə tamam qonaqlar üçün otaqlar idi, üst mərtəbdə özü olardı. Fəqət qonaq çox olanda yuxarı da buraxardı, çox lazım da olmurdu. Çünkü həyatında böyük kölgəli ağaclar var idi... Fəqət bir az yağlı qonaq olanda Məşədi Cəfərqulu deyərdi: "Dünəndən sizin üçün filan otağı hazırlatmışam..." Yağlı da burada yağrı və yağ kimi şeyləri artıq gətirən adamlara deyərdilər. Məsələn, bir bişirim halvaya bir girvəknə yağ lazımsa, üç-dörd girvənkə yağ gətirən daha qalanını geri aparmazdı; düyü də və qeyri şeylər

də bunun kimi. Çünkü adət belə idi: artıq qalan şeyi pirdən aparmaq olmazdı. Hər nə qaldı, pirin malı hesab olunardı. Bu da Molla Cəfərqlunun zəhmətini artırardı. Doğrudan, Molla Cəfərqlu qonaqlarından sonra çox zəhmət çəkərdi: tör-töküntü yiğib yerbəyer etmək çətin məsələ idi... Bir bu iş olsa, yaxşı. Molla Cəfərqlunun qonaqlardan sonra yenə bir işi var idi. Axşam hamı çəkiləndən sonra gərək pirə bir baş çəkə idi: keçmiş şamları yerbəyer, nəzirləri ziyarət edərdi. Çünkü gecə, kim bilsin, bir də gördün günahkarın biri pirə əl uzatdı... Həqiqət pir açıqlıq bir yerdə idi.

İki balaca kəndin arasında zorba qoz ağacının altında bir balaca günbəz kimi şeydən ibarət bir yer idi. Əslində bu iki balaca kənd bir-birinə o qədər yavuq idi ki, bunlara bir kənd də demək olardı və hər kəndə bir kəndin böyük məhəlləsi demək olardı. Nə isə, bu məhəllələr qədimdən ayrı kənd hesab olunurdu. Birinin adı Z... kəndi o birininki Ə... kəndi idi. Bu iki kəndin, daha doğrusu, bir-iki məhəllənin arasından bircə yol var idi, gediş-geliş, ataraba bu yol ilə olardı. Bu yolda, yəni Z... kəndinə yavuq bir böyük qoz ağacı var idi. Pir də haman bu qoza ağacının dibində idi. Zatən pir olmamışdan da bu qoz ağacı yayın istisində adamları öz tərəfinə çəkərdi. Bunun böyük budaqları, budaqların enli yarpaqları ağacın altına genişli bir kölgə salıb da həm insanlar və həm heyvanlar üçün günün istisində sərin yorunuq məkanı və şiddətli yağmurda zorba bir günlük olmuşdu...

İndisə bu qoz ağacı nəinki qırqaq kəndlərdə və hətta şəhərlərdə də şöhrət qazanmışdı, böyük bir ziyarətgah olmuşdu... Xalq hər cümə gəlib Molla Cəfərqlunun bağçasında yeyərdilər, içərdilər, qurbanlarını kəsərdilər, sonra kişilər bir dəstə, arvadlar da bir dəstə ilə pirə gedərdilər. Hərə öz nəzirini müəyyən bir deşikdən salardı, ürəyindən nə keçirəcəkdi keçirərdi, ya pirin günbəzindən öpərdi və yainki öpməzdı. Bu çox da vacib deyildi. Öpən də olurdu, öpməyən də. Fəqət qoz ağacının dibindən torpağı götürüb uşaqların alınlarına sürtmək vacib kimi bir şey idi, guya arvadlar deyərdilər, uşağa göz dəyməz... Vaxtaki xüsusi ziyarət tamam oldu, hər kəs nə diləməli isə dilədi, nə

rüşvət verməli isə verdi. Molla Cəfərqulu gəlib pirin kəramətlərindən söylərdi. Arvadlar bir tərəfdən, kişilər o biri tərəfdən durub Molla Cəfərqulu da arada sözünü deyərdi.

Molla Cəfərqulu artıq dərəcədə dilli adam idi, yeni natiq idi; danışanda hamının fikrini cəlb edərdi və həmişə də ziyarətə gələnlərə nitq söylərdi və nitqini də başlayanda bir az mənalı, təsirli olsun deyə "ya əyyühənnas" sözləri ilə başlardı. İndi də bu sözlərlə başlayıb dedi:

- Eşidirəm deyirlər şəhərdə və bir neçə kəndlərdə xalq vəba naxoşluğundan qorxub dağa-daşa qaçmaq istəyir. Məbada belə şeylər edəsiniz. Vəba allahın əzabıdır və allah-taala öz əzabını əməli saleh olmayanlar üçün həmişə göndərir. Siz ki, şükür allaha, əməli saleh adamsınız: namazınızı qılırsınız, orucunu tutursunuz və həmişə pira gələnlərdənsiniz, nə üçün qorxursunuz? Keçən il vəba naxoşluğununa mübtəla olmuş bir adamı T... kəndindən bura gətirmişdilər, dərhal bir kasa suyun içiñə bu pirin torpağından salıb verdim içdi, həmin saat şəfa tapdı. İndi nə üçün qorxursunuz? Allah azar verib, dərmanını da yaradıbdır. Fəqət əməli saleh adamlar üçün...

Molla bu sözləri hələ qurtarmamış xalq böyük-kiçik yerə töküldülər, gah ciblərinə, gah dəsmallara torpaqdan tökürdülər, dəsmal yerinə çarşab işlədən arvadlar çarşablarının bir küncünə torpaqdan götürüb düyüñ edirdilər. Balaca uşaqlar da böyükərə baxıb torpaqdan götürürdülər... Bu əhvalat Məşədi Allahverəni tərənnümə gətirib uca səsi ilə dedi:

- Həzərat, mən də gələn ilə kimi bu pirin hasarını çəkməyə və hasarın içində dam-daş tikməyə söz verirəm.

Məşədini bu sözlərdən sonra hər tərəfdən alqışladılar: "Çox sağ ol, Məşədi! Çox sağ ol! Allah qəbul etsin! İnsaallah, qəbula keçər" sədasi eşidilirdi.

Məşədi Allahverənin bu sözlərindən sonra camaat dağıldı. Axşam araya gəlirdi. Piyada ziyarətə gələnlər yola düşdülər, sonra atlılar, faytonda, arabada gələnlər də evlərinə qayıtdılar. Yenə bir-birini qova-qova yolun tozunu qaldırırdılar...

Hamı şad-xürrəm evinə qayıdırı. Üzdə şadlıq görünürdüsə də, fəqət bir neçəsinin üzündən pünhan fikrini də bilmək olardı.

Bir çoxunun fikri bu idi ki, görək nəzirimiz haçan qəbula keçəcəkdir. Bir çoxu da keçmiş görürdü: Dəmirqayanın arvadı Gülzar qaynanası Pərzadla bir arabada gəlirdilər. Gülzar Pərzada baxıb gözlərini çox kiçik görürdü. Rəngi də saralmış nəzərə gəlirdi. Gülzar ürəkdə fikir edirdi: "Hə! Nəzirim qəbula keçibdir! Ancaq ay pir! Bir az səbir elə, gedib evimizə çataq, yoxsa yolda qocanın canı çıxar, əlimiz də heç yerə çatmaz...".

Məşədi Allahverən də fiksiz deyildi. Bu da hərdənbir oğluna baxıb dindirərdi:

- Hə, oğlum, qağa istəyirsənmi? Gedək şəhərə, sənə yaxşı at alacağam, eşşək alaram, hə, bala, oğlum! At çox istəyirsən, ya eşşək?

Balaca, dörd yaşında Cəbi atasına mat-mat baxardı, bir söz də söyləməzdi. Məşədi qəsdən danışdırırı... Hərgah mümkün olsayıdı hələ ayağı üstə qoyardı, görsün bəlkə gəzə bilir. Çünkü zarafat deyil, pirin hasarı və damdaş azından iki minədək xərc istəyirdi... Gülbədəmin da özünə görə fikri vardı. Bunu da həkimin sözləri rahat qoymurdu. Həkim də demişdi: "Gərək müalicə oluna, gərək atası-anası da müalicə oluna ki, gələcəkdə belə bir bədbəxt dünyaya gəlməyə..."

Bu sözlər Gülbədəmin başında hərdənbir fırlanıb əvvəlincə ərinin halını və öz ağızının yarasını fikrinə gətirərdi. Fəqət üçüncü səbəbdən, yəni indiki ərinin əhvalından xəbəri yox idi. Doktor bunda da köhnəlmiş kif azarı tapmışdı... Gülbədam pirə nəinki inanmadı, hətta pirin adı gələndə əhvalı büsbütün təgyir tapardı... Ürəyi sıxlardı...

Məşədinin də hərdənbir ürəyi sıxlardı. Onun da başına hərdənbir qara fikirlər gələrdi: "Bəlkə balama pirdən əlac olmadı? Fəqət tez "lənət şeytana" deyib belə fikirləri özündən rədd edərdi. Belə bir qarşıq fikirlərdə bir Məşədi deyil idi. Qeyrilər də hərdənbir xəyalalı düşüb tez "lənət şeytana" deyərdilər. Hətta bir neçə cavan oğlan, bir neçə dul kişi, bir neçə dul arvad özgə xəyallarla pirə getmişdilər... Fəqət Molla Cəfərqluludan pirin kəramətləri barəsində sözləri

esidib bunlar da "lənət şeytana" deyirdilər... Nə isə fikirlər, sirlər çox idi. Bir özləri bilirdilər, bir də bir az Molla Cəfərqulu... Molla Cəfərqulu doğrudan da bunların çox fikirlərini, sirlərini bilirdi. Molla Cəfərqulu ağıllı bir adam idi. Elmi-ruhdan başı çıxardı. Doğrudur, Racidən başqa kitab görməmiş idisə də, fəqqt təcrübəsi çox idi. Elmi-ruh da təcrübəyə bağlı bir elmdir... Bilirdi: heyvan ona görə heyvandır ki, haraya çəkərsən gedər. Bilirdi ki, heyvana bir yem lazımdır... Bilirdi ki, yem verə-verə ən böyük zorba bir yırtıcı heyvanları ələ gətirmək olar...

Molla Cəfərqulu doğrudan da dünya görmüş adam idi. Hər şeydən başı çıxardı. Bunun əсли iranlı idi. Əvvəllər kəndbəkənd gəzib qafqazlılara meymun oynadardı. Sonra bunun əziz meymunu öldü. Bu vaxt məhərrəmlik araya gəldi. Başına bir sarıq sarıyb Z... kəndinə gəldi, "mən mərsiyəxanam", dedi. Z... kəndinin xalqı üçün bu göydən düşmüş kimi oldu. Tamam məhərrəmi həm kişilərə və həm arvadlara mərsiyə oxuyardı. Doğrudan da yaxşı mərsiyəxan idi. Söz az bilirdisə də, səsi yaxşı idi. Tez-tez zəngulə vurardı. Qızışanda özünü döyərdi, köynəyinin yaxasını cırardı... Bu əhvalatı görüb xalq də qızışardı. Yəni "məclis yaxşı keçərdi"... Bir az zamanda Molla Cəfərqulu qeyri kəndlərdə də məşhur oldu: bunu tərif edərdilər və deyərdilər: "Bunun zənguləsinə heç zəngulə çatmaz...".

Tamam qırıq gün mərsiyə oxuyub yaxşı pul yiğdi. Sonra mollalıq edərdi, dua yazardı, fala baxardı, hətta sonralar həkimlik də edərdi. Axırda yerini isti görüb Z... kəndindən bir arvad aldı. Bu arvaddan bir oğlu oldu, adı Heydərqulu. Elə də deyildi ki, Molla Cəfərqulunun tək bir oğlu ola, xeyr, İranda bunun bir arvadı, üç balaca qızı vardı. İranda meymun oynadan çox olmağa görə bunun sənəti orada işə keçmirdi. Uşaqlarını atıb Qafqaza gəlmışdı. Eşitmişdi ki, Qafqazda "meymun oynadanlar" yaxşı pul qazanırlar. Eşitmişdi ki, filan qumarbaz, filan dəllək, filan cibkəsən, filan lotu, daha nə bilim, filan filanlar keçən məhərrəmlikdə Qafqazdan beş yüz min, iki min manat pul gətiriblər və hətta eşitmişdi ki, Racidən savayı bu "filanlar" üçün təzə kitablar meydana gəlir və

bu kitabları nəşr etmək üçün xüsusi mətbəələr vardır... Molla Cəfərqulu da özünə baxıb fikir edirdi: "Mənim biliyim "filanın" biliyindən az deyil! Nə üçün mən oturmuşam? Nə üçün mən qafqazlılara biliyimi göstərməyirəm?".

Molla Cəfərqulu doğrudan da biliyini göstərdi və qafqazlılar da onun biliyinə və zənguləsinə qiymət verdilər. İndi molla ikimərtəbə mülk sahibi və kəndin ən nüfuzlu adamlarından hesab olunur. Elə də insafsız adam deyil ki, İrandakı uşaqlarını yada salmasın. Xeyr, hərdənbir fikrinə düşürdü ki, kağız yazsın, əhval soruşsun. Fəqət şüglünün çoxluğundan kağız yazmazdı, unudardı.

Həqiqət, Məşədi Cəfərqulunun işi çox idi. İndi odur, pire gələn qonaqlardan sonra həyəti gərək təmizləsin, qalan yağı, düyüünü, əti, kömürü, odunu yerbəyer etsin. Ondan sonra pirin gizlin, balaca qapısını gərəkdir açıb nəzirlərə "baş çəksin"... Bu cümlə də Molla Cəfərqulu qonaqlarını yola salıb axşam vaxtı saqqalını tumarlaya-tumarlaya pir tərəfə "xüsusi ziyyarət" üçün gedirdi...

IV

Pirdən gələnlər də indi evlərinə çatıb yorunuq alırlar. Məşədi Allahverən də evində oturub axşam çayı içirdi və hərdənbir gedib oğluna baxırdı görsün pirdən sonra əhvalı necədir...

Gecə araya gəldi. Gülbadam özünə, ərinə və uşağına yer qayırıb yatdı. Məşədi Allahverən də uzandi yatsın, fəqət yata bilmədi. Pirə getməklərini, Molla Cəfərqulunun nitqini və pirin kəramətlərini başından keçirirdi və hərdənbir "çox şükür, pərvərdigara!" deyib balasının halına yanardı. "Çox şükür, pərvərdigara!" deyirdisə də balasının dərdinə dərman pirdən gözlərdi...

"Şükür sənə, pərvərdigara!", ya "Çox şükür, pərvərdigara!" sözlərinə o qədər ağızı öyrənmişdi ki, bu sözləri yersiz də işlədirdi. Bir şeyə diqqət edib də haman şeyin varlığını allahın qüdrətindən bilsin, düşünsün, sonra şükürlər etsin... Xeyr, belə deyildi... "Hər şeyi allah yaratıbdır" sözlerini tutuquşu kimi təkrar edərdi. Fəqət bütün vücudu ilə bunu düşünməzdii. Heç olmazsa bədəninə diqqət edib dəqiqədə yetmiş beş dəfə tiq-tiq edən ürəyinin döyünməsini eşidə idi. Və bu ürəyinin dayanmağı bütün bədənin heç bir şeyə yaramadığına səbəb olmağını düşünsə idi! Yox, bu, Məşədi Allahverən üçün çətin bir məsələ idi. Laməhalə bağçasında bitən güllərin, ağacların həyatına bir fikir verə idi: yarpaqlar saralır, tökülür, yenə yaşıl yarpaqlarla ağaclar bəzənir, çıçək açır, çıçəklər tökülüb qırmızı almalar ağaclardan sallanır... Buna da diqqət edib bu həyatda da gündə yüz dəfə şükür etdiyi pərvərdigarın qüvvətini, qüdrətini hiss edə bilməyirdi. Nə olardı, balasına olan məhəbbəti təhlil edə idi! Bəlkə bu məhəbbətdə allahını hiss edə idi. Bir az fikir edə idi ki, dörd yaşında bir böyrü üstə düşmüş dilsiz, ayaqsız bir vücudə bağlılığı məhəbbət hissi haradan gəlib bunu tapdı? Bu məhəbbətin təbii olmağını düşünsə idi, allahla öz arasında olan rəbitəni də hiss edərdi. Bunu düşünmək Məşədi Allahverən üçün mümkün deyildi. Yəni dürüstünü demək,

Məşədi Allahverəndə də günah yox idi. Zavalliya gözü açılandan, beyni işləyəndən indiyədək bu nazik mətləbi düşündürən olmamışdı. Eşitmışdı ki, peyğəmbər, imam gəlib, gediblər. Fəqət bunları kim və nədən ötrü göndərmişdi, bu məsələ Məşədi Allahverən üçün qaranlıq qalmışdı... Gördüyü, eşitdiyi axund, molla... Bunlar da zavallını allahından kənar salmışdır: filan şeyi etsən allah səni yandırar, filan əməl səndən üz verərsə, o dünyada allah sənə filan əziyyəti edər, daha nə... nə...

Daha düşünmürdülər ki, qorxutduqca yaziq Məşədi Allahverən öz allahından kənar olurdu, rabitə pozulurdu... Məşədi qorxudan savayı bir şey bilmirdi; soldatdan, qarodovoydan qorxu çəkirdi, insan törətdiyi qanunlardan qorxu çəkirdi. Allah göndərdiyi qanunlardan qorxardı, daha düşünmürdü ki, qorxu məbuda yavuqlaşdırma, uzaq salar... Nə olardı ki, buna deyəyilər allah adildir, hamiya bir gözlə baxar, allah mehribandır, hamını sevər, bəslər... Xeyr. Məşədi Allahverənə allahını oruc-namazla tanıtmışdır. Fəqət deməmişdilər ki, allahi tanımasan namaz-orucun da heç.

Əvvəl dessə idilər çalış, allahın sıfətlərini bil, adil, mehriban ol, hamını sev, o vaxt allahına yavuqlaşarsan, yavuqlaşıb da ona məhəbbət bağlarsan, bu məhəbbət səni namaz qılmağa, oruc tutmağa, qeyri yaxşı əməllər etməyə də vadər edər... Düşünmədilər ki, qanunla, qorxu ilə dörlü-dürlü "vədlər"lə həqiqi məhəbbət meydana gəlməz... Həqiqi məhəbbət üçün görmək, düşünmək, hiss etmək lazım gəlirdi. Bu da mümkün idi; gündə min dəfə hər addimında Məşədi istəsə idi, həqiqi allahını görərdi, düşünərdi və hiss edərdi. Daha lazım deyildi deyilə: namaz qıl, özü qılacaqdı; sevdiyi, həqiqi məhəbbət bağladıgı məbuda özü səcdə edəcəkdir... Ona yavuqlaşmağa çalışacaqdı... Namaz vaxtında daha rüşvət verməzdı, rüşvət istəməzdı, fəqət bunu deyərdi: "Pərvərdigara, səni bilmək, düşünmək üçün asan və düz yol göstər!".

Biçarə Məşədi Allahverən uşaqlıqdan göz açıb düz yolu mərsiyəxanlardan öyrənmişdi. Büyüyəndə də yenə mərsiyəxanlardan və yenə mərsiyəxan kimilərindən... Bunlar isə həmişə deyərdilər: filan əməl edərsənsə, filan duani

qırıx dəfə oxuyarsansa, allah-taala sənə filan şeyi verəcəkdir.... Uşaqlıqdan bu sözləri eşidən, bütün təbiyəsinin bünövrəsi bu sözlərlə tikilən bir vücut müəyyən, müqəddəs bir məbuda səcdə edə bilərdimi? Belə bir təbiyədən sonra nə üçün də Molla Cəfərqlunun "piri"nə pənah aparmaya idi?

Həqiqi allaha həqiqi məhəbbət bağlamış olsa idi, pirə, ya pir kimi şeylərə səcdə edərdimi?

Həqiqi allahını tapmış olsa idi, yəqin ki, onun qüdrəti ilə meydana gələn elmin qədr-qiyəmətini bilərdi və bilib də bədbəxt oğlunu, özünü və arvadını müalicəsiz qoymazdı...

Nə isə, Məşədi Allahverən yenə axırıncı dəfə pirin kəramətlərini fikrindən keçirib yuxuya getdi... Namaz vaxtına bir az qalmışdı, Məşədi Allahverən yerindən dik atıldı. Uşağı yatan tərəfə baxıb gördü ki, Cəbi yatır, o yan-bu yana boylandı, yenə şükürlər etdi, sonra tələsik Gülbadamı səslədi:

- Ay qız, Gülbadam! Gülbadam!

Gülbadam oyanıb elə fikir etdi ki, uşaq ağlayır. Gördü yox, uşaq yatır, fəqət əri başında araqçın bir köynəkdə yerində oturub deyir:

- Ay qız, mən yuxudan sərsəm durdum, bir yuxu gördüm...

- Allah xeyir eləsin! - deyib, Gülbadam qulaq asdı.

- Gördüm, Cəbinə bir gün, bir gecə pirə qoymuşuq. Sonra görürəm pirin divarı yarıldı: uşağım yüyürə-yüyürə üstümə düşdü və dedi: "Atam, şəfa tapdım!" Mən də qucaqlayıb öpürdüm ki, oyandım...

Gülbadam başını aşağı salıb:

- Allah xeyir eləsin! - dedi və başını tez balışa atdı.

Məşədi Allahverən dedi:

- Arvad! Nə yatmaq vaxtıdır? Bilirsənmi, bu yuxu nə yuxudur?

Gülbadam:

- A kişi, yuxum gəlir, qoy yataq - deyib daha söylənmədi, fəqət yatmadı da. Məşədi Allahverən bir az, o yan-bu yana baxıb uzandı, yatdı. Gülbadam isə

üzünü Məşədidiñ çöndərib gözlərini yumdu, yuxuya gedə bilmədi. Məşədinin yuxusu Gülbadamın tamam mazisini göz qabağına gətirdi.

V

Gülbadam Ə... kəndində anadan olmuşdu. Uşaqlıqda çiçək mərəzinə mübtəla olmağı üzündən məlum idi. Fəqət nazik çopur idi. Uzaqdan çopurluğu nəinki məlum etməzdi, hətta bir az da üzünü gözəl göstərərdi. Gülbadamın çopuru dərin olsa idi də üzünü eyibli etməzdi; çünkü onun böyük ala, uzun kiprikli gözləri üzündə tamam eybini örtərdi. Doğrudan da bu gözlərdə qeyri bir hissəməlahət var idi! Uzunboy, ağbəniz, alagöz Gülbadamı qız ikən kənddə çox adamlar istəyirdi. Fəqət anası tələsməzdi. Gülbadam on yanında ikən atası öldü, anası Nənəcanın tərbiyəsində qaldı. Nənəcan mamalıq edib qızını saxlardı və yaxşı da saxlardı. Qızını artıq dərəcədə sevərdi, başına dolanardı və mümkün olan qədər çalışardı ki, qızı atasının yoxluğununu hiss etməsin. Nənəcan ağıllı, işsəvən, zəhmətkeş, mehriban, qeyrətli bir arvad idi. Əri öləndən sonra mamalıqdan başqa ona-buna iş də tikərdi. İşdən, zəhmətdən qorxmazdı, bir qarından ötəri ərə getməkdən dul yaşamağı əfzəl bilərdi. Əri öləndən sonra çox adamlar istədi, getmədi və nə üçün də istəməyə idilər; bir kişiçə pul qazanırdı. Arvad pulu ilə, arvad zəhməti ilə yaşamaq istəyən kişilər də az deyildi. Fəqət Nənəcan qızını çox istəyirdi: bilirdi ki, ərə getsə qızının günü olmayıacaqdır... Və bir də Nənəcan vəfali arvad idi. Yaxşı ərdən sonra getməyi özünə eyib bilirdi. Daha doğrusu, Nənəcanın özünə görə fəlsəfəsi var idi. Fikir edirdi: ərə getmək borcdursa getdim, borcu verdim. Arvadlar dolanacaqları keçməkdən ötrü ərə gedirlərsə, mənim ona ehtiyacım yoxdur. Özüm qazanıb özüm də yeyirəm. Kişinin yaxşısı da var, yamanı da. Bəlkə bir yaman adama rast gəldim. Yox, yaxşısı budur ki, öz əlim öz başımda, tək bir qızım üçün gərəkdir işləyəm, onu xoşbəxt edəm, sonra ölsəm də arxayıñ ölürem...

Kənddə təbiyə tapmış elmsiz bir arvaddan belə bir fəlsəfəni gözləmək çətin görünən də, fəqət tapılırdı. Bu hələ heç. Gülbadam hərdən bir gəlib deyərdi:

- Anacan, mən filan yerdən keçirdim, yel vurub çarşabımı açdı; filankəs də keçirdi, məni gördü.

- Eybi yoxdur, qızım - deyib Nənəcan qızını sakit edərdi - Adamı görəndə yeməzlər. Sən çalış ki, adına bir söz deməsinlər... Yoxsa gördülər, görmədilər boş sözlərdir. Mən, qızım, çoxdan bəri mamalıq edirəm, məni çox adam da görübüdür və görür. Mən gecələr yad kışılrlə ağrı çəkən arvad üstə tək gedirəm. Fəqət bu vaxtadək bir adamın hünəri varmı, mənim adıma bir pis söz desin?...

Həqiqət, Nənəcan artıq dərəcədə namuslu, həyalı bir arvad idi. Ona görə də tamam kənddə onu yaxşı arvad bilərdilər və hörmətini saxlardılar.

Bu minval Nənəcan qızını böyüdüb on səkkiz yaşında ərə verdi. Gülbadamin əvvəlki əri Molla Cəfərqulunun qardaşı Məşədi Həsənəli idi. Məşədi Həsənəli qardaşının dəstgahını eşidib, İrandan Qafqaza gəlmışdı. O vaxt Molla Cəfərqulu hələ mollalıq, mərsiyəxanlıq edərdi. İndiki olduğu yerdə bir balaca evi vardı. Qardaşına da bir balaca baqqal dükəni açmışdı. Dükənin mayası da Molla Cəfərqulunun idi. Çünkü özü savadsız olmağa görə əlindən özgə bir şey gəlmirdi. Doğrusunu demək, Həsənəli Qafqaza gələndə bir az səhv etmişdi. Elə bilirdi ki, qafqazlıları savadsız adam da ələ sala bilər. Gəldi gördü ki, xeyr, elə deyil, laməhalə gərək Racinisə də oxumaq bilsin. Nəisə, qardaşının adına, sanına da layiq deyildi ki, meymun oynatsın. Naçarlıqdan Molla Cəfərqulu buna bir dükən açdı və dükanda yaxşı işləməyə başladı... Axırda bir az özünü düzəldəndən sonra Gülbadami istədi, çox istədi, anası vermədi. Çox istəməyinin də səbəb vardı, bilirdi ki, ananın tək qızıdır və anadan sonra bir az "pul-mul" da qalacaqdır. Hətta bu işin xatırəsi üçün möminlər cərgəsinə daxil olmaq fikrində ikən bir az pul düzəldib Xorasana getdi. Xorasandan qayıdan sonra böyük vasitələr salıb bir güc-bəla ilə Gülbadami aldı.

İki il Gülbadamla ömrünü sürüb öldürdü. Deyirdilər, guya Xorasandan azarlı gəlmişdi. Orada, guya kif azarı tapmış imiş. Doğrudan Xorasana getməmiş boyunu albuxara torbasına oxşar, canlı, ucaboy, qoyungöz, burnu bir az yekə kişi idi; özünün də otuz yaşı olardı. Nə isə, Həsənəli "Məşədi Həsənəli", olandan sonra gah yara çıxarardı, gah burnundan şikayət edərdi. Gah gecələr ayaqlarının ağrısından, sümüklərinin sıziltisindən yata bilməzdi. Axırda burnunda yara əmələ gəldi və burnu ortadan çökəldi.

Sonralar Gülbadamin da ağızında bir yara peyda oldu, nə yara isə bilinmirdi. Fəqət şəhərdəki həkim onun dərmanından buna da verərdi... Çox çəkmədi Məşədi Həsənəli yaman bir dərdlə canını tapşırdı. Bir il ondan müqəddəm Gülbadamin anası dünyadan getmişdi. Gülbadam ərindən sonra bir ay qaynı Molla Cəfərqulunun evində qalib qoca əmisinin evinə köcdü və belə tez köçmeyinə də səbəb var idi. Bir gün Gülbadamin əmisi naxoşlayıb Molla Cəfərquluunu çağırtdı ki, müalicə etsin. Qoca kişi bir az artıq yeyib zərərini görmüşdü: bir az qusurdu... Günbatan vaxtı Molla Cəfərqli əminin yanına getmək istədi. Gülbadam da təvəqqə etdi ki, bunu da aparsın, əmisinə lazım olarsa, qulluq etsin... Xülasə, ikisi də yola düşdülər. Bunlar gəlməkdə, əminin də mərəzi bitməkdə. Xoş-beş edib oturdular, sonra çay içib evə qayıtdılar...

Əmisi M... kəndində olmağa görə yolları qoz ağacının yanında idi. Molla Cəfərqli gecə vaxtı həmişə cibində şam və spiçka gəzdirərdi. Fəqət lazıim deyildi. Çünkü yol məlum, düz bir yol idi. Bunlar yavaş-yavaş gəlirdilər. Qoz ağacına çatanda Molla Cəfərqli yalandan büdrəyib yixıldı. Ürəyi təmiz, rəhmili Gülbadam "vay" edib bunun qolundan tutdu. Molla Cəfərqli qızışmış heyvan kimi Gülbadamin boynundan sarılıb öpdü və dedi:

- Mən sənin dərdindən ölüram...

Gülbadam özünü itirib uca, dəhşətli bir səslə "vay" edib qəşş etdi. Molla Cəfərqli bir dəqiqlik özünü itirib Gülbadamdan bir neçə addım geri çəkildi. Əzqəza Gülbadamin səsini kəndin kənarından keçərkən bir adam eşidib səslənir:

- Ay adam, kimsən?

Molla Cəfərqulu görür ki, haman səslənən adam qaranlıqda qoz ağacına tərəf hərəkət edir. Molla Cəfərqulu ətəyinin altında tez şamı yandırıb qoz ağacının dibində qoydu və başladı namaz qılmağa.

Bu adam çoban Dünyamalı idi. Yavuqlaşış gördü ki, bir arvad yerə sərilmiş, hərəkətsiz uzanıbdır, Molla Cəfərqulu isə namaz qılır, şam da qibləsidir...
Çoban:

- Nə olubdur? - deyə soruşdu.

Molla Cəfərqulu namaz üstündə cavab verməyib qurtarandan sonra aqlamağa başladı və dedi:

- Təzim, təzim et, qardaş, bu pirdir. Biz yolla gedirdik, gördük burada şam yanır. Ağaca yavuqlaşanda ağacdən səs çıxdı. Bu zavallı arvad tab gətirə bilməyib qəşş etdi...

Çoban bunu eşitcək dizləri üstə çöküb yeri öpdü, aqladı. "Atam-anam sənə qurban" deyib alnını torpağa qoydu və sonra ayağa durub dedi: - Gedim bu saat adamlara deyim, ziyarətə gəlsinlər. Molla Cəfərqulu dedi:

- Yox, pir tapılanda qayda bunadır ki, əvvəl piri tapan adam özü gərəkdir camaatı yığıb nağıl edə, qeyri bir adam xəbər verərsə pir yox olar... İndi sən get, özün də dalına baxmayasan, evdə danışa bilərsən. Ancaq pirin barəsində bir söz də söyləməzsən, sabah bunun duasını oxuyub elan edəcəyəm...

Çoban tez durub getdi və molla dediyinə də əməl etdi. Çoban bir qədər getmişdi, Gülbadam yavaş-yavaş ayılıb başının üstə Molla Cəfərqulunu gördü. Tamam bədəni iztirabda ikən aqladı...

Molla Cəfərqulu bunun ayaqlarına düşüb yalvardı və çobanın əhvalatını nəql etdi və dedi:

- Aramızda olan əhvalat açılmasın deyə, mən buranı çobana pir nişan verdim. İndi sən qurana and iç ki, bu sırrı heç kəsə ölüñədək deməyəcəksən.

Gülbadam çox da fikir etməyib dedi:

- Səni and verirəm qurana, mənə əl vurmayıb salamat evə buraxasan, mən də qurana and içirəm ki, sənin bu hiyləni ölündək açmayacağam. Mənim ismətim mənə hər şeydən qiymətlidir...

Bu sözlərdən sonra qalxdı və heç bir şey söyləməyib ev tərəfə yeris etdi. Molla Cəfərqulu da dinməz-söyləməz dalıcı gəlirdi... Ertəsi gün Molla Cəfərqulu pirin tapılmağını min hiylə ilə elan etdi. Gülbadam isə şeylərini yiğib əmisinin evinə köçdü.

Molla Cəfərqlunun arvadı Molla Tutu Gülbadamin çox o yan-bu yanına keçdi ki, bunun tez-tələsik köçməyinin səbəbini bilsin. Fəqət "əmim yalqızdır, baxanı yoxdur", sözləri ilə canını qurtardı.

Zatən Molla Tutu Gülbadamin köçməyinə çox şad idi. Çünkü ərinin Gülbadama olan "mehribançılığını" gördü və hiss edirdi. Gülbadamin əri ölündən sonra bu "mehribançılıq" daha da artmışdı. Molla Tutu Gülbadamin tərəfindən arxayın idi. Çünkü Gülbadami ürəkdə təmiz adam bilir idi. Fəqət ərinin vici dəniz bir hərif olmayı da çox yaxşı bilir idi. Yenə necə olsa fikir edirdi: bəlkə əri Gülbadamı aldı. Çünkü Molla Tutudan Molla Cəfərqlunun tək bir oğlu vardı. Hətta qardaşı ölündən bir neçə gün sonra övlad barəsində bir balaca səhbət də olmuşdu... Molla Tutu isə bununla belə dərin məsələləri tez başa düşərdi. Yəni bir çətin də məsələ yox idi ki, başa düşməsin... Molla Tutu kişilərin xasiyyətini bilirdi, bilirdi ki, ciblərində bir az artıq pul olanda arvad fikrinə düşərlər... Xüsusən öz ərini yaxşı tanımışdı. Hələ qardaşı sağ ikən Molla Cəfərqlunun başından hərdənbir qara fikirlər keçirdi... O deyildi ki, qardaşının ölməyini istəyə idi... Xeyr, qardaşı yaman bir mərəzə düçar olmuşdu. Ona binaən hərdənbir fikir edərdi: bəlkə birdən öldü, sonra? Gülbadam necə olsun?

Molla Cəfərqulu özünü qeyrətli müsəlmanlardan hesab edirdi. İstəyirdi ki, "islam milləti artsın...".

Hətta Molla Tutunun qulağını doldurmaq üçün qardaşı ölündən sonra hərdənbir səhbət açıb deyərdi:

- Bilirsənmi, islamda bir çox şey var ki, biz hələ onu lazıminca anlamamışıq. Məsələn, iki, üç, dörd arvad almaq məsələsi böyük əhəmiyyətli bir məsələdir. Heyfa ki, biz başa düşmürük. Bunun əsil səbəbi budur ki, islam milləti çoxalsın, qüvvətli olsun...

Molla Tutu da çünki mərsiyəxanlıq edərdi, ona binaən belə nazik mətləbləri tez düşünərdi və onun cavabında həmişə deyərdi:

- Çox oldu nə xeyri? Odur, bir oğlun var, yaxşı quran oxumaq da bilmir.

Molla Tutunun fikrincə, bir müsəlman ki, quran oxumaq bilmədi, bütün müsəlman olmazdı. Və həmişə arvadlara deyərdi:

- Ey uşaqlarına quran oxutmayan analar! O dünyada nə cavab verəcəksiniz?

Doğrudan da, bunun sözləri təsisrsiz qalmazdı: bir də görərdin səhəri ananın biri qorxub qızını Molla Tutunun yanına göndərdi ki, quran oxutsun... Əlbəttə, quran oxumaq istəyənin əvvəl çərəkə qurtarmağı var, sonra quran başlamağı və sonra quran qurtarmağı. Bunlar da hamısı müəllimənin, yəni Molla Tutunun zəhmətinə bağlı bir iş idi və yaxşı da işə keçirdi...

Nə isə, Molla Cəfərqulu belə söhbətləri açanda Molla Tutu aciz qalmazdı. Fəqət bununla belə Gülbadamı da gözündən buraxmadı. Hara getsə idi, Gülbadamı da özü ilə aparardı. Onu tək evdə qoymazdı və ərinin də hərəkətlərinə dörd gözlə baxardı. Bir az əri Gülbadamin üzünə xoş baxsa idi, üç günlərlə yeməzdi, içməzdi, donquldanardı. Belə əhvalatlar da Gülbadamin əri ölündən sonra tez-tez olardı. Molla Cəfərqulu çox "mehribançılıq" edərdi, hətta hərdənbir palтарlıq da alardı. Molla Tutu açıqlananda deyərdi:

- Arvad! Allah heç kəsi iyisiz etməsin, onun bu saat ürəyi sınıqdır, alanı yoxdur - deyib keçərdi.

Gülbadam isə öz-özünə deyərdi:

- Bu mənim ərimin qardaşıdır, məni öz balası kimi istəyir...

Hətta hərdənbir fikir edərdi:

- Mənə quru çörək də versələr, buradan getməyəcəyəm. Onsuz da bunlara qulluqçu lazımdır, mən də bunlara qulluqçu əvəzinə işlərəm, günümü keçirərəm.

Doğrudan da, Gülbadam işsevən, zəhmətkeş bir arvad idi. Evdə qalarkən səhərdən axşamadək işlərdi. Fəqət əri öləndən sonra Molla Tutunun məcburi quyruğu olmuşdu. Molla Tutu, evdə tək qalmasın deyə, qaynı öləndən sonra ərinin qorxusundan Gülbadamı özü ilə həmişə aparardı. Molla Cəfərqulu da bunu xoşlamazdı, hətta bir gün dilə gəlib dedi:

- Canım, özün gedirsən gəlinisə də evdə qoymursan ki, vaxtında çayımı verə. Fəqət belə sözlər Molla Tutunun qulağına girməzdi... O gecə də bir fürsət idi, Molla Cəfərqulunun əlinə düşmüdü... Xəbər gəldi ki, Gülbadamin əmisi yaman haldadır, Molla Cəfərqulunu çağırır. Haman gün də Molla Tutunun bir az keyfi yox idi. Çünkü gündüz mərsiyə oxuyub çox çığır-bağır etmişdi ki, məclisi ağlatsın; pul yiğilan gün idi. Nə isə bunları bir yerdə buraxdı. Buraxıb da ərinin tamam hiyləsinin açılmağına səbəb oldu. Molla Cəfərqulu hələ əmisigilə gedən baş istəyirdi başlasın. Sonra fikir etdi ki, Gülbadamin halına müvafiq yarayan iş deyil... Hətta fikrindən bu da keçdi: əmi yaman halda olursa, orada qalsınlar, çünkü bunlardan başqa əmisigildə heç kim yox idi... Nə isə, Molla Cəfərqulu bir ayın, bəlkə daha çox vaxtin ərzində başında bəslədiyi fikirləri əlacsızlıqdan tab gətirə bilməyib, qoz ağacının dibində aşkar etdi. Aşkar edib də Gülbadam kim olduğunu düşündü...

Molla Cəfərqulu arvadlara həqir bir nəzərlə baxan kişilərdən idi. Fikir edirdi: "Hələ qızların barəsində bədgüman olmaq yaxşı deyil, dul arvada nə var? Nə üçün də olmasın?" Fəqət onu düşünə bilmirdi ki, arvadın yaman yola düşməyinə çox-çox ağır səbəblər lazımdır... Pozğun əxlaqı, çirkin tərbiyəsi, paslanmış beyni nazik bir mətləbi düşünməyə qoymurdu, qoymurdu ki, arvadın ruhuna yavuqlaşış da arvadda olan gizlin xəzinəni bilsin, düşünsün. Düşünsün ki, arvadancaq məhəbbətinin qurbanı ola bilər... Onu bilmirdi ki, namus meydanında kişi ilə arvadda böyük fərq var. Qız, məhəbbətinin qurbanı olub da bir çox vaxt

əvvəlinci halından ikinci hala düşməyinə heyfsilənər, yanar, qovrular, oğlanınsa heç halına təfavüt etməz... Qızda olan bu hiss bir çox arvadda dərin kök salıb arvad olduqda da bu hiss onun çox vaxt təmiz qalmağına səbəb olar. Kişi'lər yanında qadınların mərtəbəsini ucaldan bu hiss arvadların kişi'lər haqqında həqir bir nəzərdə olmaqlarına da səbəb olar...

Əlbəttə, Molla Cəfərqulu bunları düşünsə idi, birdən-birə palçıqlı əlləri ilə Gülbadamın boynundan qucaqlamazdı. Zəhərli dodaqları ilə onun üzündən öpməzdi... Bu vaxtadək mömin, müqəddəs, allah bəndəsi xəyalalı gələn Molla Cəfərqulu bir dəqiqədə Gülbadam üçün dəhşətli bir ilan olmağını düşündümü, ya yox?! Düşünmədi. Düşünsə idi xalqdan qorxub dərhal pir yapmadı.

Gülbadam tək bir vicdanından çəkinib təmiz qalmağını tələb edərkən molla fəqat keçinəcəyini və bu məsələdə xalqın nəzərini fikrindən keçirib dərhal yalvardı və and verdi ki, bu sırr açılmasın...

VII

Gülbadam uşaqlıqdan indiyədək tamam başından keçəni göz qabağına gətirib indi əri Məşədi Allahverənin yuxusuna öz yanında gülürdü. Fəqət bilmirdi ki, bu yuxu onun rahatsızlığına və axırda daxili bir inqilabin törənməsinə səbəb olacaqdır. Məşədi Allahverən səhər namazını qıldı, çayını içib dükana hazırlaşırıldı. Adət üzrə balasının yanına gəlib danişdirdi, yəni özü deyirdi, özü də eşidirdi:

- Yaxşı, balam! Nə alım, nə gətirim?

Bu sözlər həmişəki sözlər idi... Fəqət bu gün:

- İňşaallah, bir həftədən sonra ayaq tutub gəzərsən, mənimlə dükana gedərsən... - sözlərini də artırdı... Bu sözləri deyib getdi. Qapıdan küçəyə çıxmışdı, gördü qonşularından bir neçəsi yiğilib söhbət edirlər. Bunu görüb çağırıldılar və dedilər:

- Məşədi, eşidibsən? Deyirlər Molla Cəfərqulu bu gecə ölübdür. - A kişi, nə deyirsiniz? Elə şey ola bilməz, dünən bir yerdə deyildikmi? Sağ və salamat indi nə oldu ki?

- Deyirlər özü də vəbadan ölübdür.

- İnanmayınız - deyib Məşədi bir az da gülümsündü. Hərgah doğrudan ölübürsə, qeyri bir səbəbdən ölübdür, vəbadan ölməyi yalandır.

- Xeyr, xeyr, bu saat tədarük üçün pirdən adam gəlibdir. O söyləyirmiş.

- Hətta deyirlər öləndə deyirmiş: "Məni pir çağırırr... Məşədi bir az fikrə gedib dedi:

- Hə, bu ola bilər... Xoşbəxt adam imiş, allah rəhmət eləsin! A kişilər, bu pirin kəramətlərinə daha sözmü demək olar?

Bu sözləri deyib Məşədi tələsik dükana gələn adamlara Molla Cəfərqulunun ölmək əhvalatını söyləyirdi və axırda da "xoşbəxt imiş, allah rəhmət eyləsin, pir deyirlər çağırıbmış" sözlərini təkrar edirdi. Molla Cəfərqulunu bu balaca şəhərdə demək olar ki, tanımayan yox idi.

Çünki balacadan böyüyə kimi pirə getmişdilər, bunu qonaqsevən pir sahibi biliirdilər... Bir çox adam da dəfn günü pirə getmişdi.

Burada dürlü-dürlü danışqlar vardi: kimi deyirdi namaz vaxtı ölübdür; kimi deyirdi gecə qayda üzrə pirə ziyarətə gedibmiş, pirdən guya bir səs gəlibdir: "sənin axır məkanın buradır". Guya bu sözlərdən sonra qorxub evə gəlibdir, ürəyi çatlayıbdır... Nə bilim, daha nələr söyləyirdilər. Fəqət ölüünü yuyanlar fikir edirdilər: belə bir sağlam, ətli-canlı adam, əcəba, nə üçün bir gecənin ərzində belə tez ərisin? Nə üçün bunun gözləri belə dərinə düşsün və ovurdu illərlə mərəz çəkmiş naxosun ovurdu kimi batsın? Bu sırrı heç kim bilməsəydi də ev adamları yaxşı bilirdilər, xüsusən ev qulluqçuları - gədə Almaz və qulluqçu qız Pəri o gecə səhərə kimi yatmamışdır. Pəri tez-tez ləyən tökərdi, Almaz da mollanın gah ayaqlarını ovardı, gah belini, gah əllərini. "Ay, ayaqlarım yiğisir" deyib bağıranda, Almaz var qüvvəti ilə oyuşdurardı... Molla Tutu da işsiz deyildi: "Gah onu gətir, gah bunu gətir" deyib ayaq üstə ora-bura qaçırdı və

cındırlarla quisuntusunu təmizlərdi... İşsiz gözə görünən bir Molla Cəfərqlunun oğlu idi. Yəni o da işsiz deyildi. Gündüz atası pirin kəramətlərindən söyləyəndə yadında qalmışdı ki, pirin torpağı vəba mərzəzində şəfavericidir və eşitmişdi vəbada qustarlar və ayaqlar çən olar... Bu da fikir etdi ki, bəlkə atasını vəba tutubdur. Tez qoz ağacının torpağından gətirdi. Bir kasa suya torpaqdan salıb atasına verdi və dedi: - Ata, indicə gedib pirin torpağından gətirmişəm, al bu suyu iç...

Atası oğluna baxıb üzünü çöndərdi... Doğrudan da zarafat məqamı deyildi, kişi ölürdü. Dərisi quruyub dili atış kimi yanırkı, oğlunun da zarafatı bir tərəfdən... Bu hində yarımcən Molla Cəfərqlunun ürəyindən bir şey keçdi, istədi oğluna deyə:

- Oğul, həkim! həkim! Torpaqdan bir şey olmaz!.

Fəqət demədi, qorxdu oğlu bu sözləri xalqa deyə xalq da pirdən üz çöndərə və bunun da nəşİ yerdə qala. Molla Cəfərqlu nahaq yerə bu fikirlərə düşmüşdü. Çünkü arvadı Molla Tutu bunların hamısını ürəyində düzəltmişdi. Molla Tutu görürdü əri gedir, fəqət necə etmək ki, əri ilə pir də getməsin? Nə tövr etmək ki, bu ocağın pirlə ruhani əlaqəsini həmişəlik saxlamaq? Molla Tutunu təşvişə salan fəqət bu fikirlər idi... Ona binaən səhər ağlaşmaya gələn arvadlara deyirdi:

- Bilirsinizmi? Molla xoşbəxt adamdır. Həmişə adət üzrə gecələr yalqız pirin ziyanətinə gedərdi. Bu gecə də getmişdi. Bir də gördüm ürəyi ağızından çıxmış, saralmış evə qayıtdı. Əhvalını soruşduqda dedi: Arvad, başıma bir iş gəldi. Ziyarət edirdim, birdən pirdən səs eşitdim: Axır məkanın buradır", dedi. Bu sözləri deyib əlimdə bir az çabalayıb canını tapşırdı...

Bu sözləri deyib arvadların üzlərinə baxardı görsün, sözlərinin təsiri varmı. Əlbəttə, arvadlar da mərsiyyəxan Tutuya inanmayıb kimə inanacaq idilər. "Şükür pərvərdigara! Şükür kərəminə! Doğrudan da xoşbəxt adam imiş" deyib başlarını yırğaladılar...

Bu sözlər arvadlardan kişilərə yayıldı, kişilər həyəcana gəldilər, pirin dərəcəsi, mənəsi birə-beş artdı. Bu vaxtadək pirə az inanlar, indi piri bir müqəddəs yer bilirdilər. Fəqət arada hərdənbir vəba məsəlesi barəsində də zəif-zəif səslər eşidildi. Bu zəif səslər zəiflərdən çıxırdı. Ona görə təsirsiz qaldı... Hami bir ağızdan: "Mollanın yeri qoz ağacının dibidir" deyib şəhərdən gələn adamlar, kəndçilər ittifaq bağladılar və böyük bir təntənə ilə Mollanı pirə verdilər ... və pirin ixtiyarını Molla Cəfərqulunun oğluna və Molla Tutuya tapşırdılar.

VIII

Şəhərdən gələnlər bu əhvalatı şəhərə, kəndlərdən gələnlər kəndlərə yaydilar. Aradan dürlü-dürlü sözlər pırtlaşı çıxdı. Hər başdan bir söz! Axırda hətta bunu da deyən oldu, guya o gecə mollanın gözünə bir nur da görünümüş... Məşədi Allahverən, əlbəttə, mollanın ziyarətinə getmişdi. Xalqın həyəcana gəlməyi bunu da həyəcana götirmişdi. Pirdən evə qayıdır Gülbadamı istehza ilə dedi:

- Hə, sən elə qaç həkimə...
- Nədir? Nə olubdur? - Bu sözləri deyib Gülbadam təəccübə ərinin gözlərinə baxdı.
- Daha nə olacaqdır? Get, gör pirdən nələr söyləyirlər. - Məşədi Allahverən tamam gördüğünü, eşitdiyini Gülbadamaya nağıl etdi. Gülbadam ancaq bunu dedi:
- Pirin pir yeri var, həkimin həkim yeri...
- Yox, burada həkimin yeri yoxdur. Mənim yuxum və bu əhvalat göstərir ki, burada həkimin meydanı deyil. Mənim balamı qurtarsa bir pir qurtaracaqdır. Gərək də yuxuma əməl edəm.

- Necə yəni əməl edəsən? - Gülbadam ixtiyarsız səsini ucaldıb balasını bəladan qorumaq istəyən pişik kimi tamam bədənini yiğişdirdi.
- Necə ki, yuxuda görmüşəm elə də gərək edəm... Balamı bir gün-bir gecə pirə gərəkdir salam...
- Yox, mən balamı bir saat da gözümdən uzağa vermərəm.
- Sənin ağlin çəşibdir. Doğrudur, ana balasını istər, lakin dindən, məzhəbdən də çıxməq yaramır...
- Hankı din, hankı məzhəb?
- Canım, xalqın ağızını bağlamayacaqsan ki, deyirlər möcüz görünübdür. Mollanın gözünə bir adam görünübdür.... "Sənin məkanın buradır..." deyib qeyb olubdur... Belə şeylərə inanmamaq, dinə-məzhəbə şəkk gətirmək deyilmi?
- Bu möcüzü kim görübüdür? Kim söyləyir?
- Xalq söyləyir.
- Xalq kimin dilindən söyləyir?
- Mollanın.
- Bu xalqdan hansı biri bu sözləri molladan eşitdi?
- Arvad, arvad! Bu aşkar şeydir. Möcüzü ancaq bir adam görər. Hamı görərsə, o möcüz olarmı? Allah öz qüdrətini ancaq seçilmiş adamların vasitəsilə bildirir. İndi bu rəhmətlik də görübüdür, səsi eşidib qorxubdur, tab gətirə bilməyib ürəyi çatlayıbdır. Hamı əhvalati da arvadına söyləyibdir...

Gülbadam yenə də bir sual vermək istədi. Fəqət əri sözünü ağızında qoyub dedi:

- Daha tamamdır. Mən görürəm həkimlər sənin beynini yeyiblər...

Yox! Tamamdır! Bu, arvad işi deyil. Arvadın ağılı belə şeyləri dərk edə bilməz... Təvəqqəle edirəm belə şeylərə şəkk gətirməyəsən. Yoxsa sənin şəkkin balamın bədbəxtliyinə səbəb olar... İnşaallah, bu cümə günü gedərik, bir gecəlik usağı qoyarıq... İnşaallah, şəfa tapar! - Bu sözləri deyib Məşədi evdən çıxdı.

Gülbadam xeyli vaxt ayaq üstə qurmuş qaldı. Gözünü bir nöqtəyə dirəyib dərin-dərin fikirlərə getdi. Sonra ixtiyarsız balasının yanına gedib ağladı...

"Dilsiz, ayaqsız, ağılsız balam" deyib yenə də aqladı... Cəbi matdimmamatdım anasına baxırdı... Baxıb da guya istəyirdi desin:

- Mənim ağılsız, dilsiz olmağımın səbəbi siz valideynim deyilsinizmi? Zatən demədisə də, Gülbadam bu sözləri həkimdən eşitmışdı... Fəqət nə çarə? İş-işdən keçibdir! Həkimin "bəlkə çarə olar" sözləri yenə heç olmazsa bir az ümid yolu açırdı... Bəs bu pir məsələsi? Daha doğrusu, ərinin yuxusu və yuxusuna əməl etmək istəməsi? Bu əhvalat Gülbadami büsbütün dəyişirdi. Həlim, mehriban, təmiz ürəkli Gülbadam birdən-birə şirə döndü. Hələ cümə gününə qalmışdı. Bu gündən ərinin sözlərinə cavab qaytarardı. Belə bir cürətli olmasına özü də təəccüb edirdi. Özünü aslan hesab edirdi. Ərindən başlamış hamını özünə düşmən bilirdi. İstəyirdi bir şey etsin, bir şeyi cırsın, dağıtsın, bir söz desin, fəqət bir söz ki, onun acılığı bu xalqı yandırsın. Sonra istehza ilə qəhqəhə çəkib bunların üstə gülsün... Bunların hamısını istəyirdi, ürəyindən qovurdu, keçirirdi, beyni qaynayırdı. Fikri-fikri çaparaq qovurdu da bütün bədənini iztiraba salırdı. Hazır neftə basılmış bir quru ot idi, bir qığılçımı bənd idi...

Doğrudur, bundan əvvəl də pirin adını eşitmək istəməzdi. Hətta arvadlar pir səhbəti edəndə, bu, içindən gülərdi, istehza edərdi. Fəqət açıqaçığına deməyə ixtiyarı yox idi. Nə üçün? Ondan ötəri ki, qurana and içmişdi...

Bilməyirəm, Gülbadamin vicdanı bu vaxtadək pirin gizlin qalmasına neçə davam edirdi? Özü görürdü: kor, şil, kar, çaxotkali, kif azarı tutmuş bu pire pənah aparıb müalicədən bilmərrə üz çöndərmışdır. Nə üçün bu biçarələrin bədbəxtliyinə səbəb olurdu? Bu naxoş validələrdən Cəbi kimilərinin dünyaya gəlmələrinə və Cəbi kimi müalicəsiz qalmalarına nə üçün səbəb olub da bu vaxtadək pirin sırrını açmırı? Bilmirəm, bu suallar Gülbadamin başından keçirdimi və keçirdisə necə cavab verirdi? Bilmirəm, fəqət bunu bilirəm ki, Gülbadam pirin sırrını iki səbəbdən gizlədirdi, bir səbəb öz namusunu güdmək, ikinci səbəb qurana and içməyi idi... Namusunu, ismətini qorumaq üçün Gülbadam söyləməyirdi, çünkü fikir edirdi. Hərgah əhvalatı açsa, ola bilsin bir

çox adam bunun haman vaxt təmiz qalmağına inanmayalar, bəlkə bir iş olubdur deyə özü də, əri də bədnam olalar... Bu əhvalatı həmin gecə, yainki həmin gecənin səhəri açıb desə idi, bəlkə inana idilər... Bu əhvalatdan bir neçə vaxt keçmiş, yəni pir söhrət tapandan sonra əhvalatın açılması həqiqət bir çox adımı şübhəyə salardı. Öz aləmində vaxtını keçirtmiş idi. Fəqət nə üçün keçirdi? Ondan ötəri ki, qurana and içmişdi. Qurana and içməyinə də səbəb yenə bunun namusu oldu. Həmin dəqiqə Gülbadam bu hiylənin aqibətini düşünsə idi, bəlkə də and içməyə idi. Fəqət həmin dəqiqə Gülbadamin ancaq bir fikri var idi: namusunu saxlamaq, təmiz qalmaq, zəhərli ilandan özünü xilas etmək.

Bundan savayı başqa bir fikri yox idi. Bu da qurana and içməyinə səbəb oldu. Qurana and içəndən sonra da sərr vermek Gülbadam kimi inanmış bir adama asan deyildi. Gülbadama tərbiyə belə verilmişdi. Heç bir şeyə and etməmək, xüsusən allaha və qurana, bunlara and etdin əməl etmək gərəkdir. Anası Gülbadama deyərdi: "Qızım, olmaya-olmaya qurana and içəsən. Çox adamlar qurana and içib sonra andlarını pozub, böyük bəlalara giriftar olublar. Bundan böyük and yoxdur, qızım..." deyib həmişə təkrar edərdi. Uşaqlıqdan bu, qulağında qalmışdı. Doğrudan da, Gülbadam and içmək sevməzdi. Xüsusən qurana heç vaxt and içməzdi. Bu gecə ömründə əvvəlinci dəfə idi ki, ürəkdən qurana and içdi, ancaq bundan ötəri ki, təmiz qalsın... İlənin soyuq, çirkin əllərinəndən xilas olsun. Bu da arvadların bir sırrıdır: təmiz qalib tərlən kimi gəzmək, bir çox heyvandan seçilməyən kişilərə yuxarıdan aşağı baxmaq bir çox arvadın sırrıdır...

Doğrudan da, ertəsi gün Gülbadam bir ağır daşı üstündən atan bir zor, dəhşətli müharibədə qalib gələn pəhləvan, bir təhlükəli vaqiədən xilas olan adam kimi özünü hiss edirdi... Fəqət bir söz də deyə bilmirdi.

Əcəba! İndi nə üçün şirə dönüb istəyir bir söz söyləsin? Bu sual Gülbadamin başından keçərkən yavaş-yavaş gəlib balası Cəbiyə baxdı, gördü ki, işarə ilə dodaqlarını uzadır, su istəyir, su verib də birdən fikrinə gəldi: "Bəlkə pirdə gecə

su istədi, kim verəcəkdir?" Bu fikri başından keçirib ildirim çaxmış kimi uşağın üstünə döşənib ağladı və sonra özünə gəlib dedi:

- Yox! Balacığım, mən səni gözümdən iraq vermərəm. Yox! Mən nifrət etdiyim məbuda qurban vermərəm! - deyib hünərləndi, guya bir adam, ya bir qüvvə ona ürək verirdi, guya buna deyirdilər: haqq sən tərəfdədir, de, söylə, bagır!...

Sonra bir az fikrə gedib öz-özünə dedi: "Bəs andım? Mən qurana and içdim! Ah, rəbbim! Ah, mənim allahım! Mənə yol göstər!" Uca səslə yenə uşağın üstünə düşüb ağladı...

Əlbəttə, ana hamı övladını bir gözdə görər. Hamısı bir qüvvətdə, bir dərəcədə cigərparasıdır. Fəqət balalardan zəifi, həmişə naxoş bala ana ürəyinin ən hissli guşəsində yer tapar... Balaca Cəbi tək olduğuna, həmişə dilsiz, ayaqsız, zəif olmasına cəhət Gülbadamın bütün vücudunu məşğul etmişdi. Yuxusuz gecələrmi, ya bir vücuda həmişə diqqətini cəlb etməkmi, yainki Cəbinin məzlumluğu, hərəkətsizliyi, istədiyi şeyi söyləməyə imkanı olmamağımı, bilmirəm. Fəqət onu bilişəm ki, Cəbiyə bağladığı məhəbbət Gülbadami bütün-bütünə yandırırdı.

Məşədi Allahverən də, əlbəttə, balasını sevirdi və çox da sevirdi: o da bütün-bütünə bunun uğrunda yanındı. Fəqət ikisinin məhəbbətində bir az fərq var idi. Məşədi Allahverən çalışırdı ki, Cəbi tez ayaq tutsun, gəzsin, söyləsin, bir bunu söysün, saqqalından tutsun, yolsun, sonra böyüyüb dükanda otursun, sonra buna toy etsin və daha nə... nə... Əlbəttə, Gülbadam da bunları istəyirdi. Fəqət vaxt olurdu ki, Gülbadamın başından bu da keçirdi: "Belə də qalsa, qalsın, təki ölməsin". Məşədi isə deyirdi: "Xeyr, belə qalmağın nə ləzzəti?"

VIII

"Allahu-əkbər! Allahu-əkbər! Əşhədu-ən la ilahə illəllah!..." Səhər sübh vaxtı gün çıxmamış tamam canlı şeylər hələ yuxuda ikən təbiətin sükut bir zamanında yarıyoyanmış, yarıyuxuda iraq bir minarədən bu sözlər, bu səda sizə necə təsir edir, bilmirəm, fəqət mən sevirəm. Mən çalışıram bu sözləri aşkar, aydın eşidəm. Bilmirəm bu əzanın musiqisimi, ya bu sözlərin mənasımı, yainki uşaqlıqdan qulaqlarımın bu sözləri adət etməyimi, bilmirəm hankısı, fəqət onu bılırəm ki, bunda, bu sözlər sübh vaxtı məni bir qeyri aləmə dəvət edirlər. Hələ cocuqkən sözlərin mənasını düşünmürdüm, yenə də bu sözlər mənim üçün təsirsiz deyildi. O vaxt bunu düşünürdüm ki, dua edirlər. Fəqət nə deyirlər, nə demək istəyirlər, bilmirdim. Mənasını biləndən sonra bu sözlər məni daha artıraq maraqlandırıcı. "Allah böyükdür. Şəhadət verirəm ki, bir allahdan başqa yoxdur qeyri-məbud". Əcəba, təbiətin belə bir sükut, gözəl vaxtında allahın varlığına və birliyinə şəhadət verənlər nə üçün qeyri-məbud gərəkdir arasınlardır? N... şəhəri müsəlman şəhəridir; yəni üçdən iki hissəsi müsəlmandırlar. Məscidləri var, məscidlərinin uca minarələri var. Bu uca minarələrdən müəzzzinlər səhər, günorta, axşam hamı bir ağız gözəl səslə deyirlər: "Şəhadət veririk ki, bir allahdan başqa qeyri məbud yoxdur". Bunlar heç! Hər bir müsəlman özlüyündə namazdan müqəddəm bu sözləri deyib də sonra namaza şüru edir...

Odur, Məşədi Allahverən də səhər namazına durub bu sözləri deyir, onun qonşusu Hacı filan da bu sözləri deyir, hamı bir ağızdan şəhadət verirlər: bir allahdan başqa qeyri məbud yoxdur.

Əcəba, nə üçün bunlar pirə hazırlaşırlar?... Hətta bir çoxu namaz vaxtında bu sözləri deyə-deyə pirə getməklərini fikir edirdi.

Həqiqət, bu cümə pirə hazırlaşan çox idi. Molla Cəfərqulunun qəflətən ölməyi və ölümü barəsində dürlü-dürlü xəbərlər, danişqlar çox adamı həyəcana gətirmişdi. Bir çoxu da gedirdi ki, bu müxtəlif xəbərlərin hansı biri doğru olmağını bilsin... Məşədi Allahverən üçün müxtəlif xəbər yox idi. Bu, bildiyini bilirdi, inanmışdı. Hətta bu gecə yuxusunu da bir az qarışdırılmışdı və səhər duranda öz-özünə dedi: "Bəlkə işi təxirə salmaqdan yuxumu da qarışdırıram. Gərəkdi yuxu gördüğüm gecəsinin səhəri uşağı apara idim".

Gecə hətta Gülbadamla sözleşdi, Gülbadam yenə razı olmurdu. Məşədi ağızına gələn yamanı deyib Gülbadamı döymək də istədi. Haman bu gecə cümənin axşamı idi. Məşədi Allahverən çığırıb-bağırıb sonra tez yuxuya getdi. Gülbadam isə xeyli vaxt oyaq qalıb min-min fikirlərə düşdü. Bilirdi ki, əri sabah Cəbinə aparıb pirə atacaqdır. Yenə səhərdən axşamadək olsa, yaxşı. Lakin əri yuxusunda bir gün-bir gecə görmüşdü. Naçarlıqdan gündüzə davam etmək olar, bəs bu qaranlıq gecədə, quru yerdə işarə ilə su istəsə kim su verəcəkdir? Yenə yuxuda olarsa, yaxşı. Bəlkə birdən ayıldı? Qaranlıqda qorxub daha yaman olmazmı?... Bu tövr fikirləri başından keçirib də gahözünə deyirdi: "Yox! Gözüm görə-görə balamı murdar bir yerə dəxil salmağa qoymaram. Nə olursa olsun, açıb tamam əhvalatı söyləyəcəyəm...". Bu sözlərdən sonra həmişə qurana and içməyi də fikrinə gələrdi... Yenə vicdansız Molla Cəfərqli sağ olsa idi, gizlin gedərdi, yalvarardı ki, bəlkə ərini bu fikirdən daşındırsın... O da öldü... Ölməyi heç. Bunun ölməyi pirin mənəvi cəhətcə daha artıq şöhrət tapmağına səbəb oldu. İndi bunun sözlərinə kim inanacaqdır? Bu fikirləri başından keçirib ürəyi sıxlardı: zavallı gah həzinəhəzin yorğan altında ağlardı, gah birdən yorğanı üstündən atıb durub oturardı və hərdənbir balasına baxıb ürəyi od tutub yanardı. "Yox! Mən səni əlimdən buraxmaram.... Səni diri-diri qəbrə qoymaram!"

Yox! Bu sözləri deyirdi... Fəqət müəyyən bir yol da tapa bilmirdi. Vaxt olur ki, belə bir halətdə insan əlacsız qalıb özünü, bəxtini zəmanəyə, keçinəcəyə tapşırır. Bilmirəm nə yolla, fəqət "bu iş baş tutmasın gərəkdir" deyib də axırıncı dəqiqliనi

gözlüyü... Gülbadam da bu halətdə, bu fikirdə ikən yuxuya getdi. Fəqət çox da yatmadı. Məşədi Allahverənin "allahu-əkbər!" səsi bunu oyatdı.

Gülbadam bir söz də söyləməyib getmək üçün hazırlaşırdı. Məşədi Allahverən gecəki çovğundan sonra bunun sözsüz yiğişməgini görüb ürəkdən şad oldu ki, arvadı da bunun fikrinə şərikdir, "davasız-qalmaqalsız" iş tamam olacaqdır. Məşədi Allahverən hətta dünənki hərəkətindən bir az da xəcalət çəkirdi. Nə üçün Gülbadama elə sözlər dedi və döymək istədi. Sonra yenə özözünə deyirdi: "Xeyr, arvad xeylağını xoş sözlə yola gətirmək çətindir. Gərəkdir bir az çığırmaq, bağırmaq və hətta hərdənbir də üzünü silləyə öyrətmək..." Bu fikirləri başından keçirərkən Gülbadamin gah bu yanına, gah o yanına keçirdi, istəyirdi könlünü alsın, fəqət Gülbadam bir söz də söyləməyib lazımlı olan tədarükü görürdü. Ərinin sözlərinə ancaq "hə-yox" deyib tələsirdi...

Əcəba! Nə üçün bu zavallı arvad istəmədiyi bir vaqiənin tez olmasına tələsirdi? Gərək hər dəqiqənin, hər saatın uzanmasına şad ola idi, fəqət, biləks, bu tələsirdi...

Bu bir həftənin müddətində daxili müharibə bunu büsbütün yormuşdu, əzmişdi, tamam hiss damarlarını çaxnaşdırıb boşaltmışdı. Bir elektrik qüvvəsi lazım idi ki, bu hiss damarlarını birdən-birə hərəkətə gətirsən... Bəlkə Gülbadam tələsirdi ki, bu halətdən tez xilas olsun! Ürəyini ağır bir daş basırdı.

Istəyirdi biryolluq bu ağır daşı atsın, çünki bu daşın ağırlığına daha davam gətirə bilməyirdi...

Nə isə, balasını götürüb faytona mindi, əri də şad-xürrəm Cəbinin üzünə baxabaxa fikir edirdi: indi qucaqda gedirsən, sabah oynaya-oynaya gələcəksən...

Yolda yenə pirə gedənlər bir-birini çaparaq qovurdular. Bu dəfə hava isti deyildi. Sübhdən göyün üzünü qara buludlar tutmuşdu... Gəlib çatdilar... Ziyarətə gələnlər çox idi: korlar, şillər, dürlü-dürlü naxoşlar hələ dünəndən gəlib dəxil düşmüştülər. Həqiqət, Molla Cəfərqulunun yoxluğu məlum olurdu...

Hamı sanki bir yasa batmışdı. Kişi lər öz aralarında bir-birinə pirin barəsində söyləyirdilər. Molla Tutu da arvadların arasında istədiyini işlədirdi. Bu dəfə

qeyri kənddən gələn bir molla meydanı boş görüb pirin kəramətlərindən söyləyirdi. Hami: arvad, uşaq, kişilər qoz aqacının altına yiğilib qulaq asırdılar. Molla Cəfərqulunun əhvalatını nəql edən vaxt: "Allah sənə çox şükür!" deyib xalq bir-birinə dəydi.

Çolaqlar, korlar, çaxotkahılar: "A kişilər, bircə qoyunuz bizi pirə yavuq gedək" deyib qoz ağacına tərəf sürünlər. Bu hində Məşədi Allahverən öz yuxusunu söylədi və indi balasını sabaha kimi pirə dəxil salmağını da elan etdi. Bu əhvalat daha artıraq xalqı tərənnümə gətirdi. "Allah sənə çox şükür!" sədası daha da ucaldı...

Göy guruldayır idi, şimşək oynayır idi... Məşədi Allahverən arvadına tərəf gedib oğlunu anasından aldı. Gulbadam bir söz də söyləməyib Cəbini verdi. Fəqət verən vaxt Cəbi anasına baxdı...

Bu baxışda bir sırr vardi. Bilmək olmurdu nə sirrdir. Cəbi həmişə anasına baxardı, fəqət indiki baxışda bir atəş, bir elektrik qüvvəsi vardır. Bu qeyri bir baxış idi. Guya anası bu baxışda hiss etdi ki, dilsiz Cəbi istəyir desin: - Anacığım! Sən məni nifrət etdiyin quru yerə nə üçün buraxırsan?

Gülbadam özünü itirib tam bədəni iztirabda ikən, dizi üstə çökdü, əllərini yuxarı tutub dedi:

- Ey mənim allahım! Mənə bir qüvvət ver ki, ürəyimdəkini deyə bilim...

Bu vaxt xalq bir-birinə keçdi. Arvadlar həyəcana gəldilər. Dünəndən bəri dilsiz, heykələ bənzər Gülbadam indi dəhşətli, yırtıcı bir şirə oxşayırırdı.

Gözləri parıldadı... Bütün bədəni titrəyərək uca səslə dedi:

- Mən nifrət etdiyim məkandan balama nicat gözləməyirəm! Bu sözlərn dedikdə hamı bir ağızdan:

- İstiğfar et! Allah amandır! Arvad dəli olubdur!

- Yox! Mən dəli olmamışam, fəqət sizin dəli olmağınızı səbəb olmuşam.

- Yumsana bunun ağızını! - deyib Məşədi Allahverənə tərəf hamı üz çöndərdi.

Məşədi əlində balası, arvadın tərəfinə hirsli gələrkən, Gülbadam sanki bir arslan olub dedi:

- Gəlmə yavuq! Mən indi bu hində bir allahdan başqa kimsəni böyük bilməyirəm.

Haman allahdır məni indi danışdırın. Kimsə mənim ağızımı yuma bilməz. Bu vaxtadək mənim ağızımı yuman da haman allahın kələmi idi. Namusumu təmiz saxlamaq üçün mən hənuz burada qurana and içdim ki, o yatan bədbəxtin hiyləsini ölündək söyləməyim, əlini mollanın qəbrinə uzadır, haman bu yerdə mənim ismətimə, namusuma əl uzatdı. Mən çığirdim, qəşş etdim. Ayılandan sonra qurana and içdi ki, mənim namusuma əl uzatmasın, mən də qurana and içdim ki, ölündək bunun hiyləsini aşkar etməyim... Fəqət çoban olmasayıdı, bu pir də olmazdı.

Hamı bir-birinə baxıb heyran qaldılar. Bu vaxt kişilərin içindən bir şəxs ayrılib əlində böyük bir daş, günbəzə tərəf gəldi və daşı günbəzə vurub dağıdı və dedi:

- Bu torpaqlara əvvəlinci üzünü sürtən mən olmuşam...

Bu vaxt Gülbadam uca səslə dedi:

- Balamı mənə veriniz! Veriniz balamı!

Bütün bədəni titrəyib yixıldı, qəşş etdi.

Arvadlar tab gətirə bilməyib ağladılar, kişilər başlarını yerə dikdilər... Bilməyirəm bu vaqıdən sonra bu mahalın müsəlmanları həqiqi məbudlarını tapdılar mı?

SON